

Κεφάλαιο 6

Φασισμός και Εθνικοσοσιαλισμός

Σύνοψη

Διασαφηνίζεται η έννοια του φασισμού ως γενική κατηγορία ενός ιστορικά προσδιορισμένου πολιτικού φαινομένου σε συνάφεια προς τον στενό ορισμό της, δηλαδή τον ιταλικό φασισμό του Μεσοπολέμου. Υποστηρίζεται ότι, παρά τις σχετικές αιτιάσεις, ο φασισμός μπορεί να θεωρηθεί ως εντελής ιδεολογία. Επισημαίνεται ο διφυής χαρακτήρας της, εφόσον είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί ταυτόχρονα αντιδραστική ως προς τις αξίες και τις αρχές του Διαφωτισμού και επαναστατική ως προς τον στόχο της να αναμορφώσει ανθρώπους και κοινωνία κατά τρόπο καινοτόμο. Αναλύονται οι κύριες ιδέες του ιταλικού φασισμού, με έμφαση στη θεμελιώδη σημασία του κράτους, και στη συνέχεια εκείνες του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού, με έμφαση στη φυλετική θεώρηση του λαού και του έθνους. Μέσω της παράθεσής τους αναδεικνύονται οι μεταξύ τους σχέσεις ομοιότητας και επικάλυψης, καθώς και διαφοροποίησης. Γίνεται αναφορά στον νεοφασισμό και τον μεταφασισμό.

Ερωτήσεις:

- Για ποιους λόγους έχει αμφισβητηθεί ότι ο φασισμός αποτελεί ιδεολογία;
- Κατά ποια έννοια μπορεί ο φασισμός να θεωρηθεί επαναστατικός;
- Γιατί η ανάληψη βίαιης δράσης θεωρείται καθήκον για τους φασίστες;
- Ποιος είναι ο ρόλος του κράτους στον φασισμό;
- Τι είναι ο εθνοφυλετισμός και ποια η σημασία του για τον εθνικοσοσιαλισμό;
- Ποιες είναι οι κύριες διαφορές ιταλικού φασισμού και γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού;
- Γιατί η αρχή του αρχηγού μπορεί να έχει εφαρμογή μόνο σε ολοκληρωτικά καθεστάτα;

6.1. Είναι ο φασισμός ιδεολογία;

Η λέξη «φασισμός» και τα παράγωγά της έχουν υποστεί μεγάλη κατάχρηση. Δεν είναι ασυνήθιστο ο χαρακτηρισμός «φασίστας» να απευθύνεται σε κάποιον που θεωρείται απλώς αυταρχικός, ακροδεξιός, υπερσυντηρητικός, αντιδημοκράτης ή βίαιος. Προφανώς, μια τέτοια υπερδιαστολή της έννοιας δεν είναι λειτουργική και στερείται αναλυτικής αξίας. Είναι δόκιμο να περιορίσουμε το πεδίο εφαρμογής του όρου πρωτίστως σε συγκεκριμένα κινήματα και καθεστάτα του Μεσοπολέμου. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κατεξοχήν κάνουμε λόγο πλέον για νεο-φασισμό ή μετα-φασισμό, κατά περίπτωση. Και πάλι, ωστόσο, απαντώνται ερμηνευτικές δυσκολίες, καθώς, ανάλογα με τα κριτήρια που εφαρμόζει κάθε μελετητής, ένα καθεστώς μπορεί είτε να θεωρηθεί φασιστικό είτε όχι (Payne, 2000, σσ. 21-23). Σε κάθε περίπτωση, είναι ορθό να διακρίνουμε τον φασισμό από τις στρατιωτικές δικτατορίες και τα αυταρχικά καθεστάτα εν γένει.

Μολονότι δεν χωρά αμφιβολία ότι τα φασιστικά καθεστάτα είναι μιλιταριστικά –το κόμμα/κίνημα ως πολιτοφυλακή, η αντίληψη της κοινωνίας ως ένοπλης αδελφότητας, οι επεκτατικοί πόλεμοι και η εξύμνηση της βίαιης δράσης– και δικτατορικά –χρήση βίας, καταναγκασμού και τρομοκράτησης, κατάργηση συνταγματικής τάξης, περιστολή δικαιωμάτων και ελευθεριών–, δεν ισχύει αναγκαστικά το αντίστροφο, δηλαδή κάθε στρατιωτική δικτατορία δεν είναι φασιστική. Αυτό έχει υποστηριχθεί βάσιμα ακόμη και για το καθεστώς του Φράνκο στην Ισπανία, το οποίο ενίοτε εκλαμβάνεται ως χαρακτηριστικά φασιστικό. Διότι, ακόμη και αν όντως παρουσιάζει ισχυρά φασιστικά γνωρίσματα, ταυτόχρονα η Φάλαγγά του δεν επιδίωξε να έχει τον απόλυτο έλεγχο. Βασιζόμενος εν πολλοίς στη σύμπραξη με την Εκκλησία, τους μεγάλους γαιοκτήμονες και τον στρατό, δεν παρενέβη ουσιαστικά στην οικονομία και δεν επιχειρήσε να ελέγξει συλλήβδην την ιδιωτική σφαίρα – δεν τον διέκρινε επομένως πρόθεση ολοκληρωτισμού. Το καθεστώς δεν ενδιαφέρθηκε να κινητοποιήσει το σύνολο των Ισπανών χειραγωγώντας τους, αλλά ικανοποιούνταν με όσους ακολουθούσαν παθητική στάση (Paxton, 2006, σσ. 299-301).

Εδώ θα επικεντρωθούμε στη φασιστική ιδεολογία έτσι όπως μπορεί να θεωρηθεί ότι συγκροτήθηκε και αναπτύχθηκε, κατ' αρχάς, από το ιταλικό φασιστικό κίνημα. Ως αφετηρία του τελευταίου, εάν θέλουμε να το ταυτίσουμε με τον Μπενίτο Μουσολίνι, μπορούμε να εκλάβουμε το 1919, όταν ο ίδιος ιδρύει τις παραστρατιωτικές Ομάδες Μάχης (Fasci di Combattimento). Θα ακολουθήσουν η ίδρυση του Εθνικού

Φασιστικού Κόμματος το 1921, η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Μουσολίνι το 1922 και η επιβολή φασιστικού καθεστώτος (1926-1943), το οποίο υπήρξε πρότυπο και κάθε άλλου φασισμού. Κάνουμε ήδη, λοιπόν, μια διάκριση μεταξύ φασισμού με τη στενή έννοια, δηλαδή του ιταλικού πρωτοτύπου, και φασισμού με τη γενικότερη έννοια, η οποία περιλαμβάνει εκδοχές της φασιστικής ιδεολογίας που εντοπίζουμε αλλού. Ετυμολογικά, η λέξη «φασισμός» –fascismo στα ιταλικά– προέρχεται από την ιταλική λέξη «fascio/a» και αυτή, με τη σειρά της, από τη λατινική «fascis» (κυρ. πληθ. «fascēs»), η οποία σημαίνει δέσμη από ράβδους που περιβάλλουν έναν πέλεκυ, σύμβολο ισχύος στην αρχαία Ρώμη, το οποίο οικειοποιήθηκε το φασιστικό κίνημα. Με τον Μουσολίνι και τις Ομάδες Μάχης, fascia δεν σημαίνει πλέον μια οποιαδήποτε πολιτική ομάδα-κλίκα, αλλά κατεξοχήν τη φασιστική ομάδα.

Αναλόγως, προκαταβολικά θα πρέπει να διευκρινίσουμε –ακόμη εδώ με πολύ γενικό τρόπο– τη σχέση φασισμού και εθνικοσοσιαλισμού (ναζισμού). Ο εθνικοσοσιαλισμός, ο οποίος αναφέρεται στο Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Κόμμα Εργατών (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, 1921-1945 – «Ναζί»), ως συντόμευση του γερμανικού «National») και στο καθεστώς του Γ' Ράιχ (1933-1945), παρουσιάζει ισχυρή συνάφεια με τον φασισμό, εφόσον οι δύο ιδεολογίες εμφανίζουν σημαντική επικάλυψη σε θεμελιώδεις ιδέες. Με την ευρεία έννοια του όρου, ο εθνικοσοσιαλισμός μπορεί να θεωρηθεί και φασιστικός – εξ ου και συνεξετάζονται στο ίδιο κεφάλαιο. Ταυτόχρονα, ωστόσο, θα ήταν ανακριβές ο εθνικοσοσιαλισμός να αναχθεί απλώς σε μια εκδοχή του φασισμού, εφόσον περιλαμβάνει ορισμένες σημαντικές για τον ίδιο ιδέες που δεν υφίστανται στον φασισμό· κυρίως όμως η ιεράρχηση και ο τρόπος επεξεργασίας και συνάρθρωσης ορισμένων θεμελιωδών ιδεών του εθνικοσοσιαλισμού είναι σαφώς διαφορετικά, και εξ αυτού του λόγου μπορεί να θεωρηθεί ως αυτοτελής ιδεολογία. Έτσι, χαρακτηριστικά, ενώ και στις δύο περιπτώσεις το έθνος αποτελεί σημαντική έννοια, στον εθνικοσοσιαλισμό κατασκευάζεται με βιολογικούς όρους, κάτι που έχει καθοριστικές συνέπειες συνολικά για τη συγκεκριμένη ιδεολογία. Επίσης, οι δύο θεωρήσεις διαφέρουν ως προς την αντίληψή τους για το κράτος, το οποίο ο μεν ιταλικός φασισμός θεωρεί πρωταρχικής σπουδαιότητας και την ανάπτυξή του ιδιαίτερο σκοπό, ενώ ο εθνικοσοσιαλισμός το υποβιβάζει σε μέσο.

Έχει ακόμη διατυπωθεί μια ευρύτερη ένσταση –περισσότερο δημοφιλής παλαιότερα–, ότι, ενώ είναι εύλογο να κάνουμε λόγο για το φασιστικό φαινόμενο, δεν μπορούμε να αναφερόμαστε σε ιδεολογία του φασισμού, διότι τελικά στερείται δικής του ιδεολογίας. Οι αιτιάσεις που έχουν προβληθεί επ' αυτού κυμαίνονται, αλλά κατατείνουν να συγκροτούνται γύρω από την άποψη ότι αυτό το οποίο κατεξοχήν αντιπροσωπεύει τον φασισμό είναι η δράση, ο παρορμητικός χαρακτήρας και το ενδιαφέρον του να καταλάβει την εξουσία, χωρίς ωστόσο να διαθέτει ένα στοιχειωδώς συνεκτικό σχέδιο, βασισμένο σε ευδιάκριτες αρχές. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί μεν να οικειοποιείται ιδέες που προϋπάρχουν αυτού, όπως για παράδειγμα στοιχεία του εθνικισμού, αλλά πρόκειται μάλλον για ευκαιριακό και στερούμενο βαθύτερης ουσίας σφετερισμό, έτσι ώστε να καταλήγει σε μια σύνθεση που να προσιδιάζει περισσότερο σε συνονθύλευμα ή σε ασύνδετες συνταγές διακυβέρνησης και πομπώδεις εκφράσεις πολιτικής κατήχησης, παρά σε μια συγκροτημένη ιδεολογία (Gentile, 2007, σ. 97).

Στο ίδιο πνεύμα, έχει διατυπωθεί η μομφή ότι ο φασισμός αποτελεί απλώς μια εναντίωση στη διαφωτιστική παράδοση και, σε πολιτικό επίπεδο, στη δημοκρατία, στον φιλελευθερισμό και στον σοσιαλισμό· ότι δηλαδή μπορεί να προσδιοριστεί κυρίως αρνητικά –τι δεν είναι–, παρά μπορεί να διακριβωθεί ένα δικό του «θετικό» περιεχόμενο. Ειδικότερα, η απόρριψη του Ορθού Λόγου εκ μέρους του εκλαμβάνεται ενίοτε ως ενδεικτική του ίδιου του ασύστατου ή και παράλογου χαρακτήρα του. Αναλόγως, για τον εθνικοσοσιαλισμό έχει υποστηριχθεί ότι περιστρέφεται γύρω από κάποιες δοξασίες περισσότερο μυθικού χαρακτήρα, όπως είναι η ανωτερότητα της Αρίας φυλής, με μια ιδεολογία κυμαινόμενη και ασταθή, χωρίς κατηγοριοποιημένες, δογματικές διακηρύξεις (Paxton, 2006, σ. 302; Neumann, 2009 [1944]).

Δεν αποδεχόμαστε τέτοιες θεωρήσεις κυρίως ως προς το συμπέρασμά τους, καθώς βρίσκουμε ότι είναι περισσότερο ενδεικτικές της μεροληψίας ορισμένων μελετητών ως προς τον φασισμό, αλλά και έως έναν βαθμό και ως προς το τι ακριβώς συνιστά ιδεολογία. Έτσι, το γεγονός ότι επιμέρους ιδέες του φασισμού και του εθνικοσοσιαλισμού πράγματι δεν είναι πρωτότυπες, και ως πρώτες ύλες προϋπάρχουν λιγότερο ή περισσότερο διάσπαρτες οι περισσότερες ήδη το αργότερο από τα τέλη του 19ου αιώνα, δεν πρέπει να μας οδηγήσει αναγκαστικά στο συμπέρασμα ότι η συγκεκριμένη συνάρθρωσή τους στο πλαίσιο αυτών των ιδεολογιών του Μεσοπολέμου δεν παρουσιάζει κάποια προσίδια χαρακτηριστικά που δίνουν αυτοτελή χαρακτήρα στον φασισμό και στον εθνικοσοσιαλισμό. Ούτε θα πρέπει μια ιδεολογία να κρίνεται ως εάν να είναι μια συστηματική, ακαδημαϊκή πολιτική θεωρία (βλ. εισαγωγή). Εν πάση περιπτώσει, αυτή η θέση θα καταδειχθεί μέσω της ίδιας της παρουσίασης του φασισμού, στο πλαίσιο της οποίας θα διαφανεί επίσης γιατί

θα ήταν εξαιρετικά περιοριστικό να θεωρηθεί απλώς και μόνον ως μια υποπερίπτωση του εθνικισμού – σοβινιστικού και επεκτατικού.

Εικόνα 6.1 Η ιταλική φασιστική οργάνωση νέων, η *Opera Nazionale Balilla*, συγκροτήθηκε με την επιβολή του μονοκομματικού φασιστικού καθεστώτος το 1926 και λειτούργησε ως συμπληρωματική της δημόσιας εκπαίδευσης. Σε αυτή συμμετείχαν αγόρια από οκτώ μέχρι δεκατεσσάρων ετών, ενώ αντίστοιχες δομές υπήρχαν για κορίτσια και για μεγαλύτερες ηλικίες. Αποτελούσε, υποτίθεται, έναν πολιτισμικό θεσμό, αλλά ουσιαστικά αναλάμβανε την κατήχηση της νεολαίας στον φασισμό και τη διαμόρφωση των «αυριανών φασιστών». Ανέπτυξε και παραστρατιωτική δράση, ενώ η λειτουργία των υπόλοιπων οργάνωσεων νέων απαγορεύτηκε (https://it.wikipedia.org/wiki/File:Balilla_adunata.jpg). Η παρούσα φωτογραφία αποτελεί κοινό κτήμα (public domain).

6.2. Αντίδραση και επανάσταση

Όπως ήδη αναφέραμε, ο φασισμός διακρίνεται για την εναντίωσή του στον Διαφωτισμό και στα βασικά αιτήματα που αυτός προτάσσει, καθώς και για την εναντίωσή του στο πνεύμα και στις πολιτικές αξίες της Γαλλικής Επανάστασης. Πράγματι, οι ίδιοι οι φασίστες και οι εθνικοσοσιαλιστές διακήρυτταν, με τα λόγια του Μουσολίνι, ακριβώς αυτό: «Υπερασπιζόμαστε μια νέα αρχή στον κόσμο, την απόλυτη, κατηγορηματική, οριστική αντίθεση στον κόσμο ο οποίος εμμένει στις θεμελιώδεις αρχές που προσδιορίστηκαν το 1789». Ομοίως, ο Γιόζεφ Γκαίμπελς, ο υπουργός Προπαγάνδας του Γ' Ράιχ, διακήρυξε «τη διαγραφή από την Ιστορία του έτους 1789» (Wilford, 1984, σ. 234). Ο φασισμός εμπνέεται από μια μεγάλη και σύνθετη αντιδιαφωτιστική παράδοση (Sternhell, 2009), η οποία στο πολιτικό επίπεδο αντιτίθεται στον φιλελευθερισμό, στο κράτος δικαίου και στα ατομικά δικαιώματα, στη δημοκρατία, στην πολιτική ισότητα και στον κοινοβουλευτισμό, καθώς και στον σοσιαλισμό, στο αίτημα της αταξικής κοινωνίας και στην ισότητα ανδρών και γυναικών. Υπερασπίζεται, αντιθέτως, την ιεραρχία, την ευταξία και τις αυταρχικές διευθετήσεις.

Ωστόσο, αυτή είναι μόνον η μία διάσταση του φασισμού. Εάν περιοριζόταν σε αυτή, θα κάναμε λόγο για μια αντιδραστική ή/και συντηρητική ιδεολογία. Αλλά η άλλη όψη του είναι η επιθυμία να μετασχηματίσει ριζικά τον κόσμο και τους ανθρώπους, όντας προσανατολισμένος στο μέλλον, και όχι επιζητώντας την επιστροφή στο παρελθόν, μέσω της επαναφοράς μιας προγενέστερης κατάστασης. Κυρίως αυτή η πρόθεση και η συγκεκριμενοποίησή της είναι που κάνουν τον φασισμό μια επαναστατική ιδεολογία. Χωρίς αμφιβολία, θέλει να καταστρέψει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, θεωρώντας ωστόσο ότι πρόκειται για μια δημιουργική καταστροφή, εφόσον στις στάχτες της θα επιχειρήσει να οικοδομήσει έναν νέο πολιτισμό.

Στην ιταλική εκδοχή του φασισμού γίνεται λόγος για τον φασίστα άνθρωπο –ο οποίος μάλιστα έλκεται από την τεχνολογία, ενώ συμπλέει με το καλλιτεχνικό ρεύμα του Φουτουρισμού–, ενώ στην εθνικοσοσιαλιστική εκδοχή του γίνεται λόγος για τον νέο άνθρωπο, τον φυλετικά συνειδητοποιημένο Άριο, ο οποίος αναλαμβάνει να «εξαριανίσει» ολόκληρο τον κόσμο. Σε αυτό το πλαίσιο, η αντιφατική συνύπαρξη αντίδρασης και επανάστασης συμφιλιώνεται μέσω του προτάγματος της παλιγγενεσίας. Δηλαδή, το παρελθόν (του έθνους, του λαού, της κοινότητας) συνιστά σημείο αναφοράς, πηγή δόξας κ.ο.κ., αλλά όχι και απώτερο προορισμό· ζητούμενο δεν είναι η παλινόρθωσή του. Η παρακμή της σύγχρονης εποχής πρέπει να ξεπεραστεί διά της αναγέννησης του έθνους, διαδικασία όμως η οποία θα το μετασχηματίσει και θα το καταστήσει ριζικά νέο.

Θα συνιστούσε παράλειψη, ωστόσο, να μη σημειωθεί ότι η επαναστατική διάσταση, μολονότι ευκρινώς δηλωμένη στο επίπεδο της ιδεολογίας, εκφράστηκε με σχετικό και διφορούμενο τρόπο στο επίπεδο των κοινωνικών συμμαχιών και των πολιτικών αποφάσεων, τόσο στον ιταλικό φασισμό όσο και στον γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό, καθόσον –πότε με εντάσεις και συγκρούσεις, πότε ομαλότερα– οι παραδοσιακές πολιτικές και κοινωνικές ελίτ δεν ανατράπηκαν, ούτε τέθηκαν υπό τον απόλυτο έλεγχο του κόμματος και του καθεστώτος. Αντιθέτως, εν πολλοίς διατήρησαν τα προνόμιά τους, ενώ η κοινωνική ιεραρχία γενικότερα παρέμεινε η ίδια. Έτσι, ενδεικτικά, το ιταλικό φασιστικό κράτος μπορεί να υπέρκειται κάθε άλλης αρχής και πηγής εξουσίας, αλλά στο πλαίσιο της κορπορατιστικής οργάνωσης των κοινωνικών συμφερόντων οι εργοδότες ήταν ο ισχυρός παράγοντας εις βάρος των εργαζομένων. Εξίσου, για παράδειγμα, παρά την καταγγελία του καπιταλισμού, οι Γερμανοί εθνικοσοσιαλιστές συνέπραξαν με τους βιομήχανους (Paxton, 2006, σ. 294).

6.3. Ανθρώπινη φύση και κοινωνικός δαρβινισμός

Ένα γενικευμένο αίσθημα δυσφορίας από τον αστικό πολιτισμό, την υποτιθέμενη πεζότητά του, την κοινωνική αλλοτρίωση και τη διάψευση των προσδοκιών για γενική ευημερία που χαρακτηρίζει το τέλος του 19ου αιώνα ενισχύει βιταλιστικές θεωρήσεις, οι οποίες εξυμνούν τη δύναμη της θέλησης, την κινητοποίηση των παθών, την ανάληψη δράσης και τις οποίες οικειοποιείται ο φασισμός. Συγκρινόμενη με τις τελευταίες, η αστική, καπιταλιστική ηθική μοιάζει μίζερη, χρησιμοθηρική και στρεβλωτική της ανθρώπινης φύσης. Πρόκειται για μια ριζικά διαφορετική αντίληψη σχετικά με τη φύση του ανθρώπου που προάγει ο φασισμός, στον αντίποδα των δύο μεγάλων ιδεολογικών αντιπάλων του που εκπορεύονται από τον Διαφωτισμό – τον φιλελευθερισμό και τον σοσιαλισμό. Απορρίπτει την πεποίθηση ότι οι άνθρωποι είναι κατά βάση ορθολογικοί και έχουν ενδιάθετη την ικανότητα να σκέφτονται, να αποφασίζουν και να πράττουν αυτοβούλως, όπως απορρίπτει την προοπτική της προόδου και της ειρήνευσης της ανθρωπότητας, η οποία θα βασιζόταν υποθετικά στον Ορθό Λόγο, στον διάλογο, στον συμβιβασμό, στην ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου ή στην επίτευξη της αταξικής κοινωνίας κ.ο.κ. Περιττό να αναφερθεί ότι ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος κλονίζει περαιτέρω την προσδοκία για αέναη πρόοδο και ειρήνη.

Ο ορθός λόγος απαξιώνεται τόσο στην κριτική διάστασή του, καθώς –όντας αφηρημένος και γενικευτικός– οδηγεί στην υιοθέτηση ψευδεπίγραφων οικουμενικών αξιών, όσο και στην εργαλειακή, υπό την έννοια ότι καλλιεργεί στα άτομα τον υλισμό και το ιδιοτελές, εγωιστικό συμφέρον. Αντιθέτως, κατά τον φασισμό, οι άνθρωποι διακατέχονται κυρίως από το συναίσθημα ή το «ένστικτο» και δεν θεωρούνται ατομοκεντρικά, αλλά ως μέλη του έθνους/κράτους/λαϊκής κοινότητας στα οποία ανήκουν και τα οποία τους δίνουν όλη την ύπαρξή τους, περιλαμβανομένων της ψυχικής ποιότητάς τους και ανώτερων ηθικών αξιών. Ο φασισμός λοιπόν μεταξύ των προτεραιοτήτων του θέτει την αποκατάσταση της αρμονικής ένταξης των ατόμων στη συλλογικότητα στην οποία ανήκουν, η οποία ένταξη για διάφορους λόγους έχει διασαλευτεί – διαδικασία που θα αναγεννήσει και τα ίδια τα άτομα. Εν προκειμένω, δεν κατηγορείται μόνον ο φιλελευθερισμός ως υπεύθυνος για την αποξένωση των ατόμων από το έθνος, αλλά και ο μαρξιστικός σοσιαλισμός –εν πάση περιπτώσει, κάθε σοσιαλιστικό ιδεολόγημα που προτάσσει την πάλη των τάξεων–, επειδή λειτουργεί διασπαστικά και αποπροσανατολιστικά στο εσωτερικό του έθνους. Επιπλέον, είναι το πρόταγμα της παλιγγενεσίας που διαφοροποιεί αποφασιστικά τον φασισμό από τον συντηρητισμό και του δίνει, όπως αναφέραμε, την επαναστατική προοπτική του.

Ο φασισμός υιοθετεί μια εκδοχή κοινωνικού δαρβινισμού, βάσει της οποίας η αντίληψη του πρώτου για την ανθρώπινη φύση συνάπτεται με τις πολιτικές του επιδιώξεις. Ο κοινωνικός δαρβινισμός είναι μια θεώρηση του Herbert Spencer, που διατυπώθηκε στο έργο του *Αρχές Βιολογίας* (1864) και η οποία εμπνέεται από την *Καταγωγή των Ειδών* (1859) του Δαρβίνου, μεταφέροντας αναλύσεις του τελευταίου από το ζωικό

βασίλειο στις διανθρώπινες και κοινωνικές σχέσεις. Οι κοινωνικοί δαρβινιστές κάνουν μια σημαντική μετάθεση στη θεωρία του Δαρβίνου. Αντί να εξετάσουν, όπως εκείνος, την εξέλιξη κάθε είδους συνολικά ως τέτοιου, μεταφέρουν την ιδέα του ανταγωνισμού των ειδών στο εσωτερικό του κάθε είδους. Η φασιστική ιδεολογία απλοποιεί τα συμπεράσματα του Spencer, τα οποία έτσι κι αλλιώς είναι επιστημολογικά προβληματικά ακόμη και με τα μέτρα της εποχής του. Κατασκευάζει το ανθρώπινο είδος ως αποτελούμενο από επιμέρους κλειστές ομάδες –έθνη και φυλές–, ως εάν αυτές να είναι ξεχωριστά είδη. Σε αυτή την κατεύθυνση, η δαρβινική προσαρμοστικότητα στο φυσικό περιβάλλον, που εκφράζεται μέσω διαδικασιών φυσικής επιλογής, μετασχηματίζεται και περιορίζεται σε έναν ανεξάλειπτο αγώνα για την επιβίωση, από τον οποίο θα βγει νικητής ο ισχυρότερος.

Αυτή η θέαση των πραγμάτων οδηγεί στην υιοθέτηση της ιδέας ότι η σύγκρουση είναι απαραμείωτη διάσταση της ανθρώπινης κατάστασης, όπως εξίσου η ανισότητα μεταξύ ανθρώπων και ανθρώπινων ομάδων είναι εκ φύσεως δεδομένη και μη αναστρέψιμη. Επομένως, εδώ θεμελιώνεται και η απόρριψη σειράς ιδεωδών του Διαφωτισμού. Η επιδίωξη της ισότητας αντιμετωπίζεται από τον φασισμό όχι απλώς ως πολιτικά αδόκιμη, αλλά ήδη πρώτα απ' όλα ως επιστημολογικά αστήρικτη, εφόσον αντίκειται στην ίδια τη φύση μας (την οποία, εξυπακούεται, δεν μπορούμε να υπερβούμε). Αναλόγως, οποιαδήποτε ειρηνόφιλη στάση δεν είναι μόνον αφελής και ατελέσφορη, αλλά εξ' ορισμού θέτει σε διακινδύνευση την ευημερία, την ακεραιότητα, ακόμη και την ίδια την ύπαρξη της ομάδας.

Αντιστρόφως, για τους ίδιους λόγους η βία και η διαρκής διαθεσιμότητα για βίαιη δράση δεν εκλαμβάνονται μόνον ως μέσο πάλης, αλλά και ως εγγενής αξία, που –μεταξύ άλλων– φανερώνει την «υγεία» και την ευρωστία της ομάδας και, κατά προέκταση, τις προοπτικές επιβίωσης και αναπαραγωγής της. Έτσι, αναπόφευκτα ο φασισμός γίνεται επιθετικός προς αυτούς που ορίζει ως αντιπάλους, ή ακριβέστερα ως εχθρούς, με τους οποίους καμία συνεννόηση ή συμβιβασμός, πόσω μάλλον παραχώρηση, δεν είναι νοητά. Αντίθετα, ζητούμενο είναι η πλήρης κατίσχυση επ' αυτών. Επομένως, η ανθρώπινη συνθήκη είναι μια κατάσταση πολέμου, ενώ η ειρήνη, που δεν αποτελεί το ζητούμενο, είναι στην καλύτερη περίπτωση αυταπάτη. Αυτή η προσέγγιση έχει και μια ισχυρή έμφυλη διάσταση, την οποία ο Μουσολίνι συμπύκνωσε συνθηματικά: «Ο πόλεμος είναι για τους άνδρες ό,τι η μητρότητα για τις γυναίκες». Με άλλα λόγια, οι άνδρες θεωρούνται πολεμιστές, όπως και η βία εκλαμβάνεται ως στοιχείο ανδρισμού σε ένα αυστηρά πατριαρχικό πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο οι γυναίκες περιορίζονται σε παραδοσιακούς ρόλους στο πεδίο του οίκου. Άνδρες και γυναίκες οφείλουν να διακατέχονται από αίσθημα καθήκοντος και υψηλής αποστολής προς το σύνολο στο οποίο ανήκουν και στο οποίο χρωστούν όλη τους την ύπαρξη. Κατά την ίδια αντίληψη, τα ανθρώπινα και ατομικά δικαιώματα όχι μόνο δεν έχουν καμία βασιμότητα, αλλά αποτελούν εμπόδιο στην ανάπτυξη του καθήκοντος προς την ομάδα. Γενικότερα, στα άτομα ως τέτοια δεν αναγνωρίζεται καμία εγγενής αξία, εφόσον δεν αποτελούν παρά μονάδες της συλλογικότητας στην οποία ανήκουν. Είναι νοητό, κατά προέκταση, να εκλαμβάνονται εργαλειακά, ως αναλώσιμα μέσα στην υπηρεσία της ομάδας, όπως είναι δυνατόν, σε ορισμένες περιπτώσεις, να θεωρηθούν βάρος από το οποίο πρέπει η ομάδα να απαλλαγεί (αυτή η τελευταία ιδέα εκφράζεται εντονότερα στον εθνικοσοσιαλισμό – βλ. παρακάτω).

Πρωτογενής πηγή 6.1

Alfredo Rocco, *Περί εκλεκτών και μαζών**

Ο Rocco ήταν ένας από τους διανοούμενους του φασιστικού κινήματος. Καθηγητής Δικαίου και θεωρητικός της Ιταλικής Εθνικής Ένωσης, προδρόμος του Ιταλικού Φασιστικού Κόμματος, με το οποίο και συντάχθηκε, διετέλεσε υπουργός Δικαιοσύνης του Μουσολίνι. Στην Πολιτική Θεωρία του Φασισμού, ένα σύντομο κείμενο του 1926, συνοψίζει τις βασικές ιδέες του ιταλικού φασισμού, επιχειρώντας να αναδείξει τα καινοτόμα στοιχεία του. Στα ακόλουθα αποσπάσματα επεξηγείται η φασιστική κοσμοθεώρηση, αντιπαραβαλλόμενη προς τον φιλελευθερισμό και τη δημοκρατία.

Για τον Φιλελευθερισμό, η κοινωνία δεν έχει άλλους σκοπούς παρά μόνον αυτούς των ζώντων μελών της μια δεδομένη στιγμή. Για τον Φασισμό, η κοινωνία έχει ιστορικούς και ενδιάθετους σκοπούς συντήρησης, επέκτασης, βελτίωσης, σαφώς διακριτούς από εκείνους των ατόμων που την απαρτίζουν τη δεδομένη στιγμή· πράγματι, τόσο ξεχωριστοί σκοποί ώστε μπορεί να είναι ακόμη και αντίθετοι. Ως εκ τούτου, προκύπτει η αναγκαιότητα, για την οποία οι παλιές θεωρίες αφήνουν ελάχιστα περιθώρια, για θυσία ακόμη και μέχρι

αφανισμού των ατόμων, για λογαριασμό της κοινωνίας· κι έτσι δικαιολογείται και ο πόλεμος, αιώνιος νόμος της ανθρωπότητας, που ερμηνεύεται από τα φιλελεύθερα-δημοκρατικά δόγματα ως απόλυτος παραλογισμός και θηριωδία. [...]

Για τον Φιλελευθερισμό, το άτομο είναι ο σκοπός και η κοινωνία το μέσο· [για τον Φιλελευθερισμό] δεν είναι νοητό το άτομο να υποβιβαστεί σε απλό μέσο, εφόσον θεωρείται ως σκοπός καθ'αυτόν. Για τον Φασισμό, η κοινωνία είναι ο σκοπός, τα άτομα τα μέσα και ολόκληρη η ζωή της συνίσταται στη χρήση των ατόμων ως μέσων για τους κοινωνικούς σκοπούς. [...]

Η Δημοκρατία εναποθέτει την κυριαρχία στον λαό, δηλαδή στις μάζες των ανθρώπινων όντων. Ο Φασισμός βρίσκει ότι η κυριαρχία ενυπάρχει στην κοινωνία όταν οργανώνεται δικαίως ως κράτος. Επομένως, η Δημοκρατία επιστρέφει τη διακυβέρνηση του κράτους στο πλήθος των ζώντων ανθρώπων, οι οποίοι μπορεί να τη χρησιμοποιήσουν προκειμένου να προαγάγουν τα δικά τους συμφέροντα· ο Φασισμός επιμένει ότι η διακυβέρνηση θα πρέπει να ανατίθεται σε ανθρώπους οι οποίοι είναι ικανοί να ίστανται πάνω από τα προσωπικά συμφέροντά τους και να πραγματοποιούν τα ιδανικά της κοινωνικής συλλογικότητας, θεωρημένα ως προς την ενότητά τους και τη σχέση τους με το παρελθόν και το μέλλον. Κατά συνέπεια, ο Φασισμός όχι μόνον απορρίπτει το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας και το υποκαθιστά με αυτό της κρατικής κυριαρχίας, αλλά επίσης διακηρύσσει ότι η μεγάλη πλειονότητα των πολιτών δεν είναι κατάλληλος υπερασπιστής των κοινωνικών συμφερόντων, επειδή η ικανότητα να αγνοεί τα ατομικά συμφέροντα προς όφελος των ανώτερων απαιτήσεων της κοινωνίας και της ιστορίας είναι πολύ σπάνιο χάρισμα και προνόμιο των λίγων εκλεκτών. Η φυσική ευφυΐα και η πολιτισμική προετοιμασία προσφέρουν σπουδαίες υπηρεσίες γι' αυτά τα καθήκοντα. Ίσως ακόμη περισσότερο πολύτιμη είναι η διαίσθηση της σπάνιας διάνοιας, η προσήλωσή της στην παράδοση και οι εγγενείς αρετές της. Ωστόσο, από αυτό δεν πρέπει να συμπεράνουμε ότι δεν επιτρέπεται στις μάζες να ασκούν επιρροή στη ζωή του κράτους. Αντιθέτως, μεταξύ λαών με σπουδαία ιστορία και αριστοκρατικές παραδόσεις, ακόμη και τα κατώτερα στοιχεία της κοινωνίας διαθέτουν ενστικτωδώς την ικανότητα να διακρίνουν τι είναι αναγκαίο για την ευημερία της φυλής, ικανότητα η οποία σε στιγμές μεγάλης ιστορικής κρίσης εμφανίζεται σχεδόν αλάνθαστη. Επομένως, είναι σάφρον να παράσχουμε σε αυτό το ένστικτο τα μέσα να εκδηλωθεί, όπως είναι συνετό να εμπιστευτούμε τον συνήθη έλεγχο της πολιτείας σε μια εκλεκτή ελίτ.

* Rocco, A. (2006), The political theory of fascism. In T. Ball, & R. Dagger (επιμ.), *Ideals and ideologies. A reader* (μτφρ. στα αγγλικά D. Bigongiari, σσ. 309, 310), Λονδίνο: Pearson-Longman.

6.4. Ο ηγέτης, το κράτος και το έθνος

Η απαισιοδοξία για την έλλογη ικανότητα της ανθρώπινης φύσης συνδυάζεται με τον κοινωνικό δαρβινισμό, σε μια στάση εξύμνησης της ηγεσίας, η οποία υπέρκειται των κοινών μέτρων, βάσει των εντελώς εξαιρετικών γνωρισμάτων της. Οι ακόλουθοι και οι οπαδοί του Μουσολίνι πρωτίστως του αναγνώριζαν ότι διέθετε απaráμιλλη αγωνιστικότητα και αδιαμφισβήτητη πίστη και προσήλωση στα ιδανικά του έθνους. Οι ιδιότητες και τα προσόντα του ηγέτη, του Duce, όπως αποκαλούνταν ο Μουσολίνι, αποδίδονται στην ίδια του τη φύση και ομολογούνται ως φυσικά και αυταπόδεικτα από τον λαό του. Έτσι, στον φασισμό έχουμε ένα σχήμα κατά το οποίο ο ηγέτης αναγνωρίζεται ως τέτοιος από τις μάζες, οι οποίες υποτάσσονται οικειοθελώς στη θέλησή του, ακριβώς επειδή συνδέονται μαζί του με έναν αδιαμεσολάβητο δεσμό πίστης. Εκείνος δεν είναι μόνον ο ενεργητικός, δυναμικός, αποφασιστικός μαχητής, αλλά θεωρείται ότι ενσαρκώνει και εκφράζει αυθεντικά το πεπρωμένο του έθνους. Είναι εκείνος και μόνον εκείνος που μπορεί να καθοδηγήσει τον λαό στον στόχο του και να του εμπνεύσει την αφιέρωση στις συλλογικές υποθέσεις, την αυταπάρνηση για την προαγωγή τους και εν τέλει τον ηρωισμό ως τρόπο ζωής.

Πέραν του αρχηγού, υπάρχει μια ηρωική ελίτ, δηλαδή οι επιμέρους ηγέτες του φασιστικού κόμματος, οι οποίοι κατ' αναλογία ξεχωρίζουν από τους πολλούς για το ηθικό και ψυχικό σθένος τους, καθώς και για την έμπρακτη και αποδεδειγμένη μαχητικότητά τους, και οι οποίοι μπορούν να στελεχώσουν μια αλυσίδα ιεραρχίας που φθάνει μέχρι τον Duce. Αντιθέτως, η μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων έχει περιορισμένες ικανότητες και δυνατότητες, ψυχικές και νοητικές. Αυτή η αποδιδόμενη στη φύση ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων εκλαμβάνεται ως δεδομένη, και επομένως θεωρείται εύλογο να διατηρείται και να προσλαμβάνει πολιτική έκφραση διά της ηγεσίας, ενώ η δημοκρατική αξίωση του εξισωτισμού θεωρείται παράλογη.

Επομένως, είναι σαφές ότι ο ηγέτης ούτε αναγορεύεται ως τέτοιος ούτε νομιμοποιείται με βάση τις συμβατικές δημοκρατικές διαδικασίες, αλλά αυτοθεσπίζεται μέσω της έμπρακτης δράσης του και επιβεβαιώνεται ως τέτοιος από ένα σημείο και μετά, δηλαδή εκ των υστέρων, με την πανθομολογούμενη πλέον και από τις μάζες αξιολόγηση και μοναδικότητά του. Αυτό θα πει ότι μάζες και ηγέτης συνδέονται με μια σχέση μονόδρομη, δηλαδή οι μάζες δεν είναι σε θέση να στοχαστούν και να συλλάβουν τα πολιτικά ζητήματα, πόσω μάλλον να διατυπώσουν σχετικές αξιώσεις· μπορούν μόνο να εκτελέσουν τις διαταγές του αρχηγού, για την κρίση του οποίου είναι απλώς αδιανόητο να ενίστανται, ή έστω να αμφιβάλουν. Το αντίστοιχο σύνθημα του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος ήταν «Πίστευε, υπάκουε, πολέμα». Βεβαίως, το καθεστώς δεν διακίνησε απλώς το συγκεκριμένο σύνθημα, το οποίο συμπυκνώνει και την ανάλογη προσταγή συμμόρφωσης προς το ίδιο, αλλά καλλιέργησε συστηματικά μέσω προπαγάνδας και το ξεχωριστό status του Duce και της προσωπικότητάς του, η οποία προσέλαβε μυθικές διαστάσεις. Εδώ έχουμε λοιπόν μια χαρακτηριστική περίπτωση καισαρισμού, με την εξουσία του χαρισματικού ηγέτη να είναι απόλυτη, να εδραιώνεται και να συνάπτεται με τη λογική της κατίσχυσης και του μιλιταρισμού.

Εικόνα 6.2 Προπαγανδιστική αφίσα του 1938. Δεσπόζει η φιγούρα του Duce, ο οποίος, φορώντας παραστρατιωτική στολή, βγάζει δημόσιο λόγο. Η χαρακτηριστική πόζα του δηλώνει αυτοπεποίθηση, ισχύ και μαχητικότητα. Η γωνία υπό την οποία παρουσιάζεται ο Μουσολίνι –τον βλέπουμε ως εάν να βρίσκεται υπερυψωμένος σε βάθρο– τονίζει περαιτέρω την εντελώς διακεκριμένη θέση του, κάτι που συμβαίνει ακόμη περισσότερο με την απουσία του πλήθους. Η φασιστική αντίληψη, που θέλει τις μάζες πλήρως υποταγμένες στον ηγέτη, σημαίνεται, μάλλον πλεοναστικά, και από το καθιερωμένο σύνθημα του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος, που εμφανίζεται με μεγάλα γράμματα στα αριστερά: «Πίστευε, υπάκουε, πολέμα» (*Credere, obbedire, combattere*). Το παρόν έργο αποτελεί κοινό κτήμα (*public domain*) (https://charlesharroprogriffiths.files.wordpress.com/2014/10/scn_0007.jpg).

Ποια ακριβώς όμως κοινωνική ομάδα διεξάγει δαρβινικό αγώνα; Αν και η μονολεκτική απάντηση, το έθνος, μπορεί να εκληφθεί ως ορθή για τον φασισμό –με τη γενική έννοια του όρου–, ο ιταλικός φασισμός, στον οποίο θα αναφερθούμε στις επόμενες γραμμές, διαφοροποιείται σημαντικά από τον γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό, στον οποίο θα αναφερθούμε σε επόμενα υποκεφάλαια, ως προς τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται το έθνος, καθώς και ως προς τη σχέση του τελευταίου με το κράτος. Ο Giovanni Gentile, πιθανώς ο σημαντικότερος διανοούμενος του ιταλικού φασισμού, διακρίνει τον φασισμό από τον εθνικισμό, μολονότι αναγνωρίζει ότι συμμερίζονται κοινά στοιχεία, καθώς πως και για το φασισμό είναι κεντρική η έννοια του έθνους. Ωστόσο, στον φασισμό, όπως επεξηγεί, το έθνος δεν εκλαμβάνεται ούτε ως ανεξάρτητο από τη θέληση και την ύπαρξη των μελών του ούτε ως δεδομένο της φύσης. Θεωρείται μια δημιουργία και ως τέτοια βρίσκεται διαρκώς *in fieri*, δηλαδή σε διαδικασία ολοκλήρωσης, χωρίς ποτέ να μπορεί να θεωρηθεί οριστικά τετελεσμένο. Εξίσου, ενώ για τον εθνικισμό το κράτος θεμελιώνεται στο έθνος, στον φασισμό το κράτος *είναι* το έθνος, αποτελώντας τη συγκεκριμένη, υλική έκφραση του τελευταίου.

Επομένως, στον εθνικισμό το έθνος αρκεί να αναγνωριστεί ως τέτοιο από μια άρχουσα τάξη, η οποία θα το κατανοήσει, θα το εκτιμήσει και θα το εξυψώσει. Επιπλέον, στον εθνικισμό το κράτος δεν θεωρείται δημιουργία *en exelisi*, αλλά προϋπόθεση για τη ζωή και την οργάνωση των μελών του έθνους. Κατά τον Gentile, η αντίληψη αυτή προσδίδει στο εθνικιστικό κράτος έναν αριστοκρατικό χαρακτήρα, καθώς επιφυλάσσει στα άτομα υποδεέστερη θέση, ενώ ο ίδιος ισχυρίζεται ότι, αντιθέτως, το φασιστικό κράτος είναι λαϊκό, και κατ' επέκταση δημοκρατικό, με την «αληθινή» σημασία του όρου. Και αυτό διότι ο λαός και το κράτος θεωρούνται αδιαχώριστα και διεπόμενα από κοινή συνείδηση. Σε αυτό το σχήμα, δεν θεωρεί αντιδημοκρατικά τη χρήση της προπαγάνδας και τον ρόλο του φασιστικού κόμματος, το οποίο αναλαμβάνει την κατήχηση ακόμη και μικρών παιδιών (Gentile, 2004 [1952]).

Στον φασισμό, λοιπόν, το κράτος αποκτά ύψιστη προτεραιότητα, είναι η υπέρτατη αρχή και ο τόπος συγκέντρωσης της ισχύος του έθνους. Όλοι οι ανθρώπινοι και οι υλικοί πόροι καθυποτάσσονται σε αυτό, έτσι ώστε να καθίσταται –αν αυτό είναι εφικτό– παντοδύναμο και να αποκτά δόξα και μεγαλείο. Αυτή η συγκεντροποίηση και ενοποίηση είναι μια διάσταση του φασιστικού ολοκληρωτισμού, εφόσον δι' αυτής κατ' ουσίαν καταργείται η διάκριση κράτους-κοινωνίας, στην οποία εν τέλει προστίθεται και γενικότερα η κατάργηση δημόσιας-ιδιωτικής σφαίρας. Αυτό βεβαίως βρίσκει εφαρμογή και στο πεδίο της οικονομίας, μολονότι το μοντέλο που υιοθετήθηκε δεν ήταν αυτό του σοσιαλιστικού κεντρικού σχεδιασμού, αλλά κορπορατιστικό. Δηλαδή, το σύνολο της παραγωγής ταξινομείται σε συντεχνίες (ανά κλάδο), εντός των οποίων υπάρχει τριμερής εκπροσώπηση – κράτους, εργοδοτών και εργαζομένων, στην υποτιθέμενη βάση της αρμονικής συνύπαρξης όλων των τάξεων, ως διακατεχόμενων από το ίδιο γενικό, κρατικό συμφέρον. Αντιτιθέμενο προς μια διεθνή τάξη ελεύθερου εμπορίου, καθώς θεωρείται αδυναμία η οικονομική αλληλεξάρτηση με άλλα κράτη-έθνη, το φασιστικό κράτος επιδιώκει την αυτάρκειά του. Έτσι, παρά την απουσία μιας ολοκληρωμένης οικονομικής θεωρίας, ο επεκτατισμός και η κατάκτηση νέων εδαφών, τα οποία μπορούν να εξασφαλίσουν πόρους και φθηνή εργατική δύναμη, είναι σαφή και εκφράστηκαν και εμπράκτως. Με άλλα λόγια, η οικονομική αυτάρκεια συλλαμβάνεται με όρους κρατικής ισχύος και συναρθρώνεται αναγκαία με τη δαρβινική προσταγή κατίσχυσης επί των αδυνάμων.

Πρωτογενής πηγή 6.2

Μπενίτο Μουσολίνι, *Το φασιστικό κράτος**

Το Δόγμα του Φασισμού πρωτοδημοσιεύτηκε το 1932 στην Enciclopedia Italiana και φέρει την υπογραφή του ηγέτη του ιταλικού φασισμού, μολονότι –αν όχι εξ ολοκλήρου, σε σημαντικό βαθμό πάντως– γράφτηκε από τον Giovanni Gentile, έναν από τους σημαντικότερους διανοούμενους του φασισμού, καθηγητή φιλοσοφίας και υπουργού Δημόσιας Εκπαίδευσης του Μουσολίνι. Στο ακόλουθο απόσπασμα συνοψίζεται η φασιστική αντίληψη περί κράτους, που αποτελεί κεντρική έννοια γύρω από την οποία αρθρώνεται η φασιστική ιδεολογία.

Το θεμέλιο του Φασισμού είναι η αντίληψή του περί κράτους, του χαρακτήρα, του καθήκοντος και του σκοπού του. Ο Φασισμός συλλαμβάνει το κράτος ως απόλυτο, σε σύγκριση προς το οποίο όλα τα άτομα και ομάδες είναι σχετικά και γίνονται αντιληπτά μόνον ως προς τη σχέση τους με το κράτος. Η σύλληψη του Φιλελεύθερου κράτους δεν είναι αυτή μιας διευθύνουσας δύναμης η οποία καθοδηγεί το παιχνίδι και την ανάπτυξη, τόσο υλική όσο και πνευματική, ενός συλλογικού σώματος, αλλά μιας δύναμης που περιορίζεται

στην καταγραφή των αποτελεσμάτων. Από την άλλη πλευρά, το Φασιστικό κράτος έχει τη δική του συνείδηση, θέληση και προσωπικότητα. Έτσι, μπορεί να αποκαλείται το «ηθικό» κράτος. Το 1929, στη συγκέντρωση για την πρώτη πενταετία του Φασιστικού καθεστώτος, είπα:

«Για εμάς τους Φασίστες, το κράτος δεν είναι μόνον ένας φύλακας που ασχολείται απλώς με το καθήκον να εγγυηθεί την προσωπική ασφάλεια των πολιτών· ούτε είναι μια οργάνωση με αμιγώς υλικούς στόχους, όπως το να εξασφαλίσει ένα συγκεκριμένο επίπεδο ευημερίας και ειρηνικών συνθηκών ζωής· διότι ένα απλό συμβούλιο διοίκησης θα επαρκούσε για την πραγματοποίηση τέτοιων σκοπών. Ούτε είναι μια αμιγώς πολιτική δημιουργία, διαχωρισμένη από κάθε επαφή με την πολύπλοκη υλική πραγματικότητα, που αποτελεί τη ζωή του ατόμου και τη ζωή του λαού ως συνόλου.

»Το κράτος, όπως γίνεται αντιληπτό και όπως δημιουργείται από τον Φασισμό, είναι ένα πνευματικό και ηθικό γεγονός καθαυτό, εφόσον η πολιτική, δικαιοκή και οικονομική οργάνωση του έθνους είναι ένα συμπαγές πράγμα: και μια τέτοια οργάνωση πρέπει να είναι έκφραση αυτού του πνεύματος στην καταγωγή και στην ανάπτυξη του. Το κράτος είναι ο εγγυητής της ασφάλειας, τόσο εσωτερικής όσο και εξωτερικής, αλλά είναι επίσης ο επιστάτης και ο διαβιβαστής του πνεύματος του λαού, έτσι όπως αυτό έχει αναπτυχθεί διαμέσου των αιώνων στη γλώσσα, στα έθιμα και στην πίστη. Και το κράτος δεν είναι μόνον η ζώσα πραγματικότητα του παρόντος· συνδέεται επίσης με το παρελθόν και, πάνω απ' όλα, με το μέλλον· και, υπερβαίνοντας έτσι τα σύντομα όρια της ατομικής ζωής, αντιπροσωπεύει το ενδιάθετο πνεύμα του έθνους. Οι μορφές με τις οποίες εκφράζονται τα κράτη μπορεί να αλλάζουν, αλλά η αναγκαιότητα για τέτοιες μορφές είναι αιώνια.

»Είναι το κράτος που παρέχει αγωγή στη δημόσια αρετή στους πολίτες του, τους κάνει να αποκτήσουν συνείδηση της αποστολής τους, χαλυβδώνει την ενότητά τους, εναρμονίζει δίκαια τα διάφορα συμφέροντά τους και μεταδίδει στις μελλοντικές γενιές τις πνευματικές κατακτήσεις της επιστήμης, της τέχνης, του Δικαίου και την αλληλεγγύη μεταξύ των ανθρώπων. Οδηγεί τους ανθρώπους από την πρωτόγονη ζωή της φυλής στην ανώτατη έκφραση της ανθρώπινης δύναμης, που είναι η αυτοκρατορία· διαμέσου των αιώνων συνδέει τα ονόματα εκείνων των μελών του τα οποία πέθαναν για την ύπαρξή του και εξαιτίας της υπακοής τους στους νόμους· εξυψώνει τη μνήμη των ηγετών που αύξησαν την επικράτειά του και των διανοιών οι οποίες το φώτισαν με μεγαλείο, ως παράδειγμα για τις μελλοντικές γενιές. Όταν η ιδέα του κράτους εξασθενεί και επικρατούν διαλυτικές και φυγόκεντρες τάσεις, προερχόμενες είτε από άτομα είτε από επιμέρους ομάδες, τα έθνη στα οποία παρουσιάζονται τέτοια φαινόμενα οδηγούνται σε παρακμή».

* Mussolini, B. (1935), *The doctrine of Fascism* (μτφρ. J. Soames), *The living age*, σ. 242.

6.5. Ο εθνοφυλετισμός του εθνικοσοσιαλισμού

Ο εθνικοσοσιαλισμός διαφοροποιείται από τον ιταλικό φασισμό ως προς τη σημασία και τη θέση που καταλαμβάνει το κράτος στη δική του ιδεολογική κατασκευή, ενώ αμφότεροι πρεσβεύουν τον κοινωνικό δαρβινισμό, τη σπουδαιότητα του έθνους, τη σχέση χαρισματικού ηγέτη και μαζών και τα πολιτικά συμπεράσματα που συνάγονται από αυτή τη θεώρηση στη γενικότητά τους. Ωστόσο, δεν υπάρχει πλήρης ταύτιση, επειδή όλα αναδιατυπώνονται και θεματοποιούνται με ξεχωριστό τρόπο, ο οποίος προκύπτει από αυτό που κατεξοχήν προσδίδει στον εθνικοσοσιαλισμό την ιδιαιτερότητά του και το οποίο τελικά διαμορφώνει τον απαράμιλλα καταστροφικό και εγκληματικό χαρακτήρα του, δηλαδή τον εθνο-φυλετισμό του, στην εκδοχή του αριανισμού.

Για να κατανοήσουμε τον ναζιστικό εθνοφυλετισμό, πρώτα απ' όλα πρέπει να διαχωρίσουμε τον ρατσισμό από τον φυλετισμό. Ο ρατσισμός συνιστά μια στάση, ή και πολιτική διακρίσεων, εις βάρος κάποιας πληθυσμιακής ομάδας συλλήβδην, στη βάση ορισμένου ή ορισμένων γενικών γνωρισμάτων που θεωρείται ότι φέρουν εγγενώς όλα τα μέλη της, γνωρισμάτων που εκλαμβάνονται ως απεχθή. Αντικείμενο ρατσιστικής αντιμετώπισης μπορεί να γίνει ένα άτομο ή μια ομάδα που λογίζονται κατώτερα, αφύσικα κ.ά., λόγω εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, φυλετικής προέλευσης, θρησκευτικών πεποιθήσεων, σεξουαλικού προσανατολισμού κ.ο.κ. Ο ρατσισμός δεν είναι κατ' ανάγκην προϊόν ιδιαίτερης θεωρητικής επεξεργασίας· περισσότερο εκλαμβάνει ως δεδομένες κάποιες στερεότυπες και συχνά κοινότοπες προκαταλήψεις και πρακτικές, που οδηγούν σε αντίστοιχες περιφρονητικές συμπεριφορές προς την ομάδα-στόχο. Δεν καταλήγει αναγκαστικά σε οργανωμένη, επιθετική και βίαιη δράση, μολονότι αυτό το ενδεχόμενο διατηρείται πάντα ως πιθανό.

Ο φυλετισμός εμπεριέχει τη ρατσιστική στάση, αλλά την εντάσσει σε μια ολοκληρωμένη, ιεραρχική, βιολογική θεώρηση των ανθρώπινων φυλών. Σε αυτό το πλαίσιο, η φυλή εκλαμβάνεται ως η κατεξοχήν σημαντική ανθρωπολογικής τάξεως κατηγορία για την ανάλυση όλων των διανθρώπινων, επομένως και κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων. Ο εθνοφυλετισμός συνιστά μια σύνθεση φυλετισμού και εθνικισμού, τα πρωτεία της οποίας διατηρεί ο φυλετισμός, καθώς θεωρείται ότι το έθνος ανάγεται στη φυλή ως παράγωγό της, διατηρώντας αναλλοίωτα τα γνωρίσματά της.

Πιο συγκεκριμένα, ο εθνοφυλετισμός του εθνικοσοσιαλισμού μπορεί να συνοψιστεί στις ακόλουθες ιδέες: (1) η ύπαρξη διαφορετικών ανθρώπινων φυλών αποτελεί φυσικό γεγονός· (2) οι φυλές αποτελούν κλειστά, βιολογικά σύνολα με προσίδια χαρακτηριστικά, περιλαμβανομένων ψυχικών και διανοητικών γνωρισμάτων, τα οποία αναπαράγονται και διαιώνίζονται στο εσωτερικό τους, μέσω του αίματος και μόνον· (3) οι φυλές δημιουργούν τα έθνη, μεταβιβάζοντας σε αυτά τα χαρακτηριστικά τους, ενώ ο εθνικός πολιτισμός αποτελεί πνευματική εκδήλωση της φυλής στην οποία ανάγεται· (4) οι φυλές διακρίνονται σε ανώτερες και κατώτερες· (5) τα έθνη-φυλές βρίσκονται σε διαρκή ανταγωνισμό που εκδηλώνεται με δαρβινικούς όρους, δηλαδή πρόκειται για μάχη επιβίωσης, από την οποία θα επικρατήσει ο ισχυρότερος· (6) στο πλαίσιο αυτής της μάχης πρέπει να διαφυλαχθεί η φυλετική καθαρότητα του έθνους, δηλαδή οι βιολογικές επιμειξίες και οι επείσακτες πολιτισμικές επιρροές απορρίπτονται εκ προοιμίου ως αλλοιώσεις – κυριολεκτικά, ως εκφυλισμός– και ως στοιχείο (βιολογικής) αποδυνάμωσης του έθνους-φυλής· (7) η πολιτική οφείλει να αποδέχεται τις παραπάνω παραδοχές ως φυσικές και δεδομένες, και να ενεργεί αναλόγως· κατά προέκταση, αποκρούεται ως ψευδής και παραπλανητική οποιαδήποτε ιδέα αντιτίθεται σε αυτές, όπως η ιδέα της ισότητας μεταξύ των ανθρώπων. Αντιστοίχως, δράσεις ή θεσμοί που δεν υπερασπίζονται την εθνοφυλετική αντίληψη θεωρούνται «τεχνητά» και επιβλαβή κατασκευάσματα για το έθνος-φυλή.

Με βάση τη θεωρία περί αριανισμού, μπορούν να προσδιοριστούν οι τρεις βασικοί άξονες του ναζιστικού εθνοφυλετισμού: (1) Υπάρχουν τρεις κατηγορίες φυλών: (α) Αυτές που είναι δημιουργοί πολιτισμού, δηλαδή η άρια φυλή, στην οποία συγκαταλέγονται τα νορδικά φύλα, ως η ανώτερη έκφρασή της, στην κορυφή των οποίων βρίσκονται τα γερμανικά φύλα. (β) Αυτές που είναι φορείς πολιτισμού, οι οποίες δεν έχουν τίποτε το υψηλό ή το πρωτότυπο να επιδείξουν ως δικό τους έργο, ωστόσο έχουν την ικανότητα να διατηρήσουν και να αξιοποιήσουν τον δοσμένο σε αυτές πολιτισμό. (γ) Οι φυλές οι οποίες είναι καταστροφείς του πολιτισμού. Στην κατώτερη βαθμίδα –ως ατελής φυλή, ως υπολειμματικός ανθρώπινος τύπος– κατατάσσονται οι «υπάνθρωποι» Εβραίοι. (2) Το γερμανικό έθνος, μολονότι βρισκόταν στην πρωτοπορία του ευρωπαϊκού πολιτισμού –κατ' ουσίαν του μοναδικού πολιτισμού της ανθρωπότητας–, βιώνει μια κατάσταση ακραίας παρακμής, κατά την οποία διακυβεύεται η ίδια του η ύπαρξη, εξαιτίας των καταστροφικών επιδράσεων της βιολογικής επιμειξίας με κατώτερες φυλές και, κυρίως, με την εβραϊκή. (3) Η αποτελεσματική αντιμετώπιση αυτού του θανάσιμου κινδύνου ισοδυναμεί με την ανάληψη ενός αγώνα επιβίωσης μέχρις εσχάτων, που προσδοκάται ότι θα καταλήξει στην παλιγγενεσία του γερμανικού έθνους. Αυτό σημαίνει ότι στο τέλος θα αποκατασταθεί η καθαρότητα του γερμανικού αίματος και ταυτόχρονα οι Γερμανοί θα καταστούν φυλετικά συνειδητοποιημένοι, δηλαδή θα έχουν εσωτερικεύσει την εθνοφυλετική αντίληψη και θα την εφαρμόζουν, ατομικά και συλλογικά, σε κάθε παράμετρο του βίου τους. Εξ αντικειμένου, αυτό το παλιγγενετικό πρόταγμα συνδυάζεται και προϋποθέτει τον «εξαριανισμό» του κόσμου, προκειμένου να αποκατασταθεί η ιεραρχική τάξη που διέπει, κατά φυσικό τρόπο, τις ανθρώπινες φυλές και να εδραιωθεί και διασφαλιστεί η πρωτοκαθεδρία του γερμανικού έθνους. Εν προκειμένω, με την επίκληση του δικαίου του ισχυρότερου (Machtpolitik) (Wilford, 1984, σ. 224), ο κοινωνικός δαρβινισμός συνάπτεται με τον επεκτατισμό, ως πολιτική απαραίτητη για την ενδυνάμωση του έθνους-φυλής, ο οποίος εκφράζεται με τη θεώρηση περί ζωτικού χώρου (Lebensraum).

Οι παραπάνω ιδέες δεν είναι ιδιαίτερα πρωτότυπες στη βασική λογική τους και έλκουν την καταγωγή τους από διαδεδομένες θεωρήσεις περί φυλετικής ανωτερότητας των ευρωπαϊκών λαών, που αναπτύχθηκαν σε συνάφεια με την ιστορική εμπειρία της αποικιοκρατίας και της ιμπεριαλιστικής επέκτασης, και αξιοποιήθηκαν ως δικαιολογήσεις των τελευταίων. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζει το ψευδοεπιστημονικό *Δοκίμιο περί της ανισότητας των ανθρώπινων φυλών* (1854) του Joseph-Arthur Gobineau. Εξίσου, βεβαίως, ο αντισημιτισμός δεν επινοήθηκε από τους ναζί – οι τελευταίοι τον οικειοποιήθηκαν ανατρέχοντας σε διαθέσιμες πηγές, όπως το βιβλίο του Houston Stewart Chamberlain *Τα θεμέλια του 19ου αιώνα* (1899). Ωστόσο, αυτό που έκαναν ήταν να συνθέσουν αυτές τις επιρροές σε μια εκδοχή που οδηγεί την όλη θεώρηση στη λογική της κατάληξης, συνδυάζοντάς τη με μια γερμανική εθνικιστική αφήγηση. Η τελευταία εμπλουτίζεται με αρκετά μυθικά στοιχεία και, το κυριότερο όλων εκβάλλει σε μια μαχητική, μανιχαϊκή στάση, σύμφωνα προς την οποία ο αγώνας επιβίωσης και αναγέννησης του έθνους-φυλής είναι άρρηκτα συνδεδεμένος και έχει ως αναγκαία προϋπόθεση την εξολόθρευση του εχθρού. Αυτό καθίσταται φανερό ήδη

στο έργο *Ο Αγών μου* (1925-1926) του Χίτλερ, όσο και στο θεωρητικά πιο συστηματικό *Ο Μύθος του 20ού αιώνα* (1930) του ιδεολόγου του ναζιστικού κόμματος και εγκληματία πολέμου Alfred Rosenberg.

Εικόνα 6.3 «Ετοιμότητα» (1937). Γλυπτό του Arno Breker, του εκλεκτού του Χίτλερ, γλύπτη του Γ' Ράιχ. Το μωδάδες και ρωμαλέο ανδρικό σώμα αναπαριστά το ναζιστικό ιδεώδες για τον άριο Γερμανό. Σε αυτό αποτυπώνονται η βιολογική ανωτερότητα και η ιδιαίτερα έντονη αρρενωπότητα, η οποία τονίζεται και από το γωνιώδες πρόσωπο, αλλά επιπλέον εκφράζονται το ψυχικό σθένος και η φυλετική αυτοσυνειδησία. Ο ίδιος ο τίτλος του γλυπτού, όπως βεβαίως και η απεικόνιση του ξίφους που τραβιέται από το θηκάρι, δηλώνουν τη διαθεσιμότητα για βίαιη δράση και τη δύναμη της θέλησης. Το αυστηρό βλέμμα και οι κάθετες ρυτίδες στο κέντρο του μετώπου δείχνουν προσήλωση στον στόχο, αποφασιστικότητα και επιθετικότητα. Η φωτογραφία του έργου αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά (Attribution, BY) (davisson123, <https://www.flickr.com/photos/davisson123/8225837656>).

Πρωτογενής πηγή 6.3

Η επαναγερμανοποίηση του αίματος*

Στην κατεχόμενη Πολωνία το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς του Γ' Ράιχ εφάρμοσε φυλετικές πολιτικές, γνωστότερη από τις οποίες είναι ασφαλώς η γενοκτονία των Εβραίων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ωστόσο, ενδιαφερόταν εξίσου για τη φυλετική ενίσχυση των Γερμανών, η οποία περιλάμβανε και τη λεγόμενη επανάκτηση του χαμένου γερμανικού αίματος. Εν προκειμένω, αυτό σήμαινε την απομάκρυνση –από Πολωνούς γονείς– παιδιών τα οποία, βάσει των νορδικών χαρακτηριστικών τους, θεωρούνταν εθνοτικά Γερμανοί, καθώς και την ανατροφή τους από Γερμανούς γονείς ή ιδρύματα. Στο παρακάτω απόσπασμα, από έκδοση του 1940 του Γραφείου του Επιτρόπου του Ράιχ για την Ενδυνάμωση του Εθνικού Χαρακτήρα του Γερμανικού Λαού, φαίνεται παραστατικά πώς το αίμα, δηλαδή η βιολογική συνέχεια, εκλαμβάνεται ως απόλυτο και αυθεντικό κριτήριο ένταξης σε ένα έθνος-φυλή ή και αποκλεισμού από αυτό.

Η απομάκρυνση των ξένων φυλών από τις Προσαρτημένες Ανατολικές Επαρχίες [περιοχές στα βόρεια και στα δυτικά της Πολωνίας που προσαρτήθηκαν στο Γερμανικό Ράιχ] είναι ένας από τους πλέον σημαντικούς στόχους που πρέπει να επιτευχθούν στη Γερμανική Ανατολή. Αυτό είναι το πρώτιστο εθνικό πολιτικό καθήκον που πρέπει να εκτελεστεί στις Προσαρτημένες Ανατολικές Επαρχίες από τον Αρχηγό των Ες Ες και Επίτροπο του Ράιχ για την Ενδυνάμωση του Εθνικού Χαρακτήρα του Γερμανικού Λαού. Στο πλαίσιο επίλυσης αυτού του προβλήματος, το οποίο είναι στενότερα συνδεδεμένο με το εθνικό πρόβλημα των Ανατολικών Επαρχιών, το φυλετικό ζήτημα είναι ύψιστης και αποφασιστικής σημασίας μαζί με τα θέματα της γλώσσας, της εκπαίδευσης και των θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Όσο αναγκαίο είναι –προς το συμφέρον μιας μόνιμης λύσης για τις Γερμανικές Ανατολικές Επαρχίες– να μην επιτραπεί στα στοιχεία ξενικής καταγωγής να έχουν ή να αποκτήσουν μόνιμη διαμονή εκεί, τόσο απαραίτητο είναι πρόσωπα Γερμανικού αίματος να ξανακερδηθούν για το γερμανικό έθνος, ακόμη και εκείνα με Γερμανικό αίμα που έχουν «εκπολωνιστεί», όσον αφορά το φρόνημα και τη γλώσσα. Ακριβώς από τέτοιους ανθρώπους με Γερμανικό αίμα προήλθαν οι ηγέτες του πρώην Πολωνικού κράτους, οι οποίοι τελικά επέδειξαν βίαια επιθετική στάση προς τον ίδιο τους τον Γερμανικό λαό, είτε λόγω αυταπάτης είτε λόγω μιας επιθυμητής ή ασυνειδήτης παρανόησης των δικών τους δεσμών αίματος.

Επομένως, είναι απόλυτη εθνική πολιτική αναγκαιότητα να διαχωριστούν όσοι είναι Γερμανικού αίματος στις Προσαρτημένες Ανατολικές Επαρχίες και αργότερα και στο Γενικό Κυβερνείο [το τμήμα της κατεχόμενης Πολωνίας που δεν προσαρτήθηκε στο Γερμανικό Ράιχ], και να επιστραφεί το χαμένο Γερμανικό αίμα στον ίδιο τον Γερμανικό λαό. Είναι, ίσως, δευτερεύουσας σημασίας τι είδους μέτρα θα πρέπει να ληφθούν εις βάρος των αποστατών. Είναι κρίσιμο τουλάχιστον τα παιδιά τους να μην δοθούν σε Πολωνούς, αλλά να ανατραφούν σε Γερμανικό περιβάλλον. Ωστόσο, η επαναγερμανοποίηση δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να πραγματοποιηθεί σε πρώην Πολωνικό περιβάλλον, παρά μόνο στο παλαιό Γερμανικό Ράιχ ή στην Αυστρία.

Έτσι, δύο είναι οι πρωταρχικοί λόγοι που καθιστούν την επανάκτηση του χαμένου Γερμανικού αίματος επείγουσα αναγκαιότητα: Πρώτον, η πρόληψη μιας περαιτέρω αύξησης της Πολωνικής διανόησης από οικογένειες γερμανικής καταγωγής, ακόμη και αν έχουν «εκπολωνιστεί», και, δεύτερον, η αύξηση του πληθυσμού με φυλετικά στοιχεία επιθυμητά για το Γερμανικό έθνος και η απόκτηση, από εθνοβιολογική άποψη, αναμφισβήτητων δυνάμεων για τη Γερμανική ανασυγκρότηση της γεωργίας και της βιομηχανίας. Το έργο της επαναγερμανοποίησης του χαμένου Γερμανικού αίματος έχει ξεκινήσει στο πλαίσιο της απομάκρυνσης όσων Πολωνών έπρεπε να κάνουν χώρο για την επανεγκατάσταση των Γερμανών από τη Βαλτική και τη Βολυνία [περιοχή που εκτείνεται στην ανατολική Πολωνία και στη δυτική Ουκρανία] στις Προσαρτημένες Επαρχίες.

* Stackelberg, R., & Winkle, S. (επιμ.) (2002), *The Nazi sourcebook. An anthology of texts*, Λονδίνο: Routledge, σσ. 271-272.

6.6. Κράτος, λαός και λαϊκή κοινότητα στον εθνικοσοσιαλισμό

Ας δούμε τώρα πώς η εθνοφυλετική θεώρηση συγκεκριμενοποιείται στο κράτος, στον λαό και στη λαϊκή κοινότητα. Στην εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία το κράτος έχει εμφανώς μικρότερη αξία σε σύγκριση με τον ιταλικό φασισμό. Εκλαμβάνεται ως κάτι το δευτερογενές σε σχέση με το έθνος-φυλή, τον λαό και τη λαϊκή κοινότητα – όλα τους πρωταρχικής σημασίας. Ο Χίτλερ πιστεύει ότι το κράτος είναι μια μορφή, ένα σχήμα και όχι μια ουσία, όπως ο λαός τον οποίο αντιπροσωπεύει. Μάλιστα, δεν υπάρχει προκαθορισμένη ή σταθερή σχέση μεταξύ των δύο. Στο έργο του *Ο αγών μου*, φέρ' ειπείν, διαπιστώνει ότι το γερμανικό κράτος (της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης) δεν ανταποκρίνεται στον σκοπό και στον προορισμό του γερμανικού λαού. Αυτό είναι και το κριτήριο με το οποίο οφείλει να αξιολογείται το κράτος: σε ποιο βαθμό, με τη λειτουργία και την οργάνωσή του, μπορεί να πραγματώσει τα ιδεώδη του λαού. Επομένως, πρόκειται για ένα μέσο που κρίνεται με βάση τη χρησιμότητά του, μολονότι μοναδικό και αναντικατάστατο. Το ενδιαφέρον λοιπόν γύρω από το κράτος είναι κυρίως οργανωτικό.

Όταν μιλούμε για την υψηλή αποστολή του κράτους, δεν πρέπει ποτέ να ξεχνούμε ότι αυτή η αποστολή ανήκει δικαιωματικά στον λαό, όπου το κράτος δεν έχει άλλον ρόλο παρά να τον αφήνει ελεύθερο να εξελίσσεται, χάρη στην οργανική δύναμη της ύπαρξής του (Hitler, 1961, Β' τόμ., σσ. 27-28).

Ο Ernst Rudolf Huber στο *Συνταγματικό Δίκαιο του Γερμανικού Ράιχ* (1939) ανατιμά κατά τι το – εθνικοσοσιαλιστικό, πλέον– κράτος, αλλά χωρίς να μεταβάλλει το σκεπτικό στην ουσία του. Στο λαϊκό Ράιχ (völkisches Reich), λαός και κράτος νοούνται ως αδιαχώριστη ενότητα (κάτι που θυμίζει τον ιταλικό φασισμό). Ωστόσο, ο λαός είναι η αναγκαία προϋπόθεση της πολιτικής τάξης συλλήβδην, και δεν είναι το κράτος που διαμορφώνει τον λαό, αλλά ο ίδιος ο λαός απαρτίζει το κράτος, το οποίο δίνει ιστορική συνέχεια και διάρκεια στον λαό (Huber, 2004 [1952]). Αναλόγως, ο νομικός Gottfried Neesse παραβάλλει τη σχέση λαού και κράτους με τη σχέση οργανισμού και οργάνωσης. Η οργάνωση δεν διαθέτει εγγενή νομική υπόσταση, ούτε δική της αποστολή, ούτε καν ξεχωριστή ζωή, αλλά εξαρτάται από την ανθρώπινη θέληση του οργανισμού, η οποία εφαρμόζεται στην οργάνωση. Με άλλα λόγια, ο λαός ως ζωντανός οργανισμός δίνει μορφή στον εαυτό του διά του κράτους (Neesse, 2004 [1952]). Το πρόγραμμα του ναζιστικού κόμματος προβλέπει: «Μόνο μέλη του λαού μπορούν να είναι πολίτες του κράτους. Μόνον όσοι είναι γερμανικού αίματος, ανεξαρτήτως δογματικών πεποιθήσεων, μπορούν να είναι μέλη του λαού. Κατά συνέπεια, κανένας Εβραίος δεν μπορεί να είναι μέλος του λαού». Αυτή η πρόβλεψη αποτέλεσε και μία από τις βασικότερες διατάξεις του νόμου περί ιθαγένειας του Σεπτεμβρίου 1935. Επομένως, μπορούμε να θεωρήσουμε το κράτος ως εκείνη την εξουσιαστική δομή που επιβάλλει εμπράκτως την αναθεωρημένη, εθνικοσοσιαλιστική αντίληψη περί λαού ως βιολογικής κοινότητας, περιορίζοντας τα μέλη του σε αυτά που (υποτίθεται πως) έχουν γερμανικό αίμα και εξοβελίζοντας ως ξένο σώμα τους υπολοίπους.

Ωστόσο, η παλιγγενετική διάσταση παρουσιάζεται ακόμη εμφανέστερα στη θέση του Rosenberg ότι η ιθαγένεια δεν θα πρέπει να θεωρείται εκ προοιμίου δεδομένη ούτε για όσους διαπιστωμένα έχουν γερμανικό αίμα. Θα πρέπει να αποδίδεται, μετά την ηλικία των είκοσι ή είκοσι δύο ετών, στους νεαρούς Γερμανούς που έχουν εκπληρώσει τη στρατιωτική τους θητεία ή άλλη υπηρεσία προς τον λαό και, εν πάση περιπτώσει, έχουν την ευκαιρία να αποδείξουν την αφοσίωσή τους προς αυτόν. Άρα, εδώ η ιθαγένεια νοείται ως δικαίωμα που κατακτάται, αποδιδόμενη από το κράτος, και προϋποθέτει την τεκμηριωμένη φυλετική αυτοσυνειδησία (Rosenberg, 2004 [1952]). Η τελευταία συνάπτεται με τη μετατροπή του ηρωισμού από ιδιότητα που μπορεί να εκφραστεί μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις –ή την οποία διαθέτουν λίγοι– σε κοινή για κάθε νεαρό Γερμανό δύναμη και ταυτόχρονα πεποίθηση η οποία θεμελιώνεται στην αφιέρωση της ζωής στην υπηρεσία ενός ιδανικού και ενός καθήκοντος, ακόμη και αν κάτι τέτοιο απαιτεί τη θυσία αυτής της ίδιας της ζωής. Δηλαδή, θεωρείται χαρακτηριστικό του γερμανικού λαού-φυλής η ηρωική ζωή, και κατά προέκταση κάθε Γερμανός θα πρέπει να διαθέτει ηρωικό χαρακτήρα (Beck, 2004 [1952]). Εν προκειμένω, η ένταξη στη Χιτλερική Νεολαία αποσκοπεί κατεξοχήν σε αυτό, δηλαδή στην «καλλιέργεια» του ηρωισμού ως ιδιότητας του χαρακτήρα κάθε παιδιού.

Ο λαός (Volk) νοείται ως οργανισμός με προσίδια χαρακτηριστικά, με τη δική του ζωή και νόμους, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε κρατική μορφή. Τα άτομα θεωρούνται κύτταρα του οργανισμού, και κάθε κύτταρο επιτελεί τη δική του λειτουργία, όπως συμβαίνει και με ένα σώμα. Το άτομο συνάπτει φυσικούς, ψυχικούς και πνευματικούς δεσμούς με το σώμα του λαού σε όλες τις εκδηλώσεις του, από τους οποίους και επηρεάζεται (Neesse, 2004 [1952]). Ο λαός είναι ένα πολιτικά ενεργό όλον, μόνο μέσω εκείνων οι οποίοι

ενσαρκώνουν τη θέλησή του. Αυτή η θέληση όμως δεν μπορεί ποτέ να προσδιοριστεί από την αρχή της πλειοψηφίας και τις εκλογές. Εκδηλώνεται σε ανθρώπους και κινήματα, και είναι η ίδια η Ιστορία που καθορίζει τελικά ποιои, πράγματι, μπορούν να αντιπροσωπεύσουν τη λαϊκή θέληση (Neesse, 2004 [1952]). Αυτό που δίνει στον λαό την ουσιαστική και διακριτή ταυτότητά του είναι η φυλή, η οποία τον βοηθά να μην απολέσει τη φύση του, με την πάροδο του χρόνου και τους διάφορους ιστορικούς μετασχηματισμούς που μπορεί αυτός να υποστεί.

Εικόνα 6.4 Αφίσα της προπαγανδιστικής ταινίας Ο αιώσιος Εβραίος. Βλέπουμε εδώ όχι απλώς την καρικατούρα ενός Εβραίου, αλλά την –κατά την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία– προσωποποίηση της «ουσίας» του Εβραίου, δηλαδή των υποτιθέμενων σταθερών και अपαράλλακτων γνωρισμάτων της εβραϊκής φυλής, βιολογικών όσο και ψυχικών. Η φιγούρα αυτή, σχεδιασμένη επιδεικτικά δύσμορφη και απωθητική, τοποθετημένη στα συμφραζόμενά της, δημιουργεί στους Γερμανούς της εποχής, στους οποίους απευθύνεται, την αίσθηση ότι δεν μετέχει πλήρως στην ανθρώπινη φύση, όντας δείγμα ενός υπολειμματικού φυλετικού τύπου. Επιπλέον, κυρίως το βλέμμα εκφράζει ρατσιστικά στερεότυπα ακραίου αντισημιτισμού – μοχθηρία, διπλοπροσωπία, διάθεση εκμετάλλευσης και εξαπάτησης κ.ο.κ. (<http://static1.squarespace.com/static/5126bbb4e4b08c2e6d1cb6e4/t/533098d1e4b0160c0eb27fb0/1395693792924/?format=500w>). Η αφίσα αποτελεί κοινό κτήμα (public domain).

«Ως λαό εννοούμε ένα ολόκληρο ζωντανό σώμα, το οποίο είναι φυλετικά ομοιόμορφο και το οποίο υφίσταται ως τέτοιο μέσω μιας κοινής ιστορίας, ενός κοινού πεπρωμένου, μιας κοινής αποστολής και κοινών καθηκόντων... Ο λαός είναι ο χώρος στον οποίο η φυλή μπορεί να αναπτύξει τη δύναμή της... Χωρίς τον λαό η φυλή δεν έχει ζωή· χωρίς τη φυλή ο λαός δεν έχει διάρκεια στον χρόνο» (Beck, 2004 [1952]).

Η λαϊκή κοινότητα (Volksgemeinschaft) –κατά κάποιον τρόπο, η ενεργητική και δρώσα εκδοχή του λαού, η οποία τονίζει εξ ορισμού και τα έτσι κι αλλιώς ενδιάθετα κοινοτιστικά γνωρίσματά του– είναι μια έννοια που δεν την επινόησαν μεν οι ναζί, αλλά την οικειοποιήθηκαν, εμπλουτίζοντας και αναθεωρώντας το περιεχόμενό της. Στα χρόνια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης (1919-1933), η λαϊκή κοινότητα λειτουργούσε αντισταθμιστικά προς το αίσθημα της βαθύτατης κρίσης και του εσωτερικού σπαραγμού, συνιστώντας μια ιδέα πολιτικής ενότητας, αλληλεγγύης και προϋπόθεσης για την ποθούμενη εθνική αναγέννηση, μετά την καταστροφή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τα ταπεινωτικά επακόλουθά της. Οι ναζί εκμεταλλεύτηκαν τη δεινή κατάσταση των Γερμανών και της Γερμανίας, προβάλλοντας ταυτόχρονα προοπτικές μεγαλείου στο μέλλον. Αξιοποίησαν το δραματικό και πολεμικό στοιχείο που ενυπήρχε στη λαϊκή κοινότητα, ωθώντας το στα άκρα: η λαϊκή κοινότητα εκλαμβάνεται ως διαρκώς εκτεθειμένη σε θανάσιμο κίνδυνο, και επομένως η αναμόρφωση του συλλογικού σώματος στην κατεύθυνση της ενότητας και της αλληλεγγύης αποτελεί ύψιστο σκοπό, που δικαιολογεί και τη λήψη ακραίων μέτρων. Έτσι, το αίτημα για εθνική αναγέννηση μεταστοιχείωνεται σε αίτημα για αγώνα για την ίδια την ύπαρξη, που σημαίνει ότι η δαρβινική πάλη επιβίωσης καθίσταται αναγκαστικά βίαιη, και μάλιστα η διαθεσιμότητα για βίαιη πάλη θεωρείται σημάδι ζωής. Αναπόφευκτα, αυτή η αντίληψη παράγει αγεφύρωτες πολώσεις, δημιουργώντας και τη μανιχαϊκή διάκριση μεταξύ όσων ο εθνικοσοσιαλισμός θεωρούσε αυθεντικά μέλη της κοινότητας, συντρόφους του λαού (Volkskameraden), και όσων θεωρούσε εχθρούς του λαού (Volksfeinde). Εν ολίγοις, το εθνικοσοσιαλιστικό σχέδιο ήταν η διαμόρφωση της κοινότητας σε μια φυλετικά «καθαρή», ομοιογενή, συμπαγή μάζα. Κατά προέκταση, το αν κανείς λογίζεται ως μέλος της ή όχι μπορεί κάλλιστα να αποτελέσει ζήτημα ζωής ή θανάτου (Fritzsche, 2013, σσ. 47-52, 82).

Έτσι μπορεί να εξηγηθεί η επίταση του προϋπάρχοντος, διάχυτου αντισημιτισμού σε βαθμό παροξυσμού. Οι Εβραίοι θεωρούνται η κύρια εκφυλιστική δύναμη η οποία σαν μολυσματικός ιός προσβάλλει το σώμα της κοινότητας. Τουλάχιστον, κατά μία ερμηνεία, η εστίαση σε αυτούς σχετίζεται με το γεγονός ότι, κατά την εθνοφυλετική θεώρηση, ο «Εβραίος», νοούμενος ουσιοκρατικά, αποτελεί έναν ελαττωματικό φυλετικό τύπο. Είναι ο αντι-τύπος, ο άνθρωπος της οικουμενικής αφαίρεσης, σε αντιδιαστολή προς τον άνθρωπο με τη μοναδική και συγκεκριμένη ταυτότητα (Lacoue-Labarthe & Nancy, 2008, σσ. 59-60). Είναι επομένως αυτός που, μόνο και μόνο εκ του γεγονότος ότι υπάρχει, αμφισβητεί την πλήρως κλειστή, αυτοαναφορική (γερμανική), φυλετική συλλογική ταυτότητα και την «καθαρότητά» της. Εξ ου και αναπόφευκτα η εχθρότητα απέναντί του θα κλιμακωθεί στην «τελική λύση», δηλαδή στην ολοκληρωτική του εξόντωση.

Η πάλη επιβίωσης και αναγέννησης του γερμανικού έθνους-λαού-φυλής, σύμφωνα με την εθνοφυλετική θεώρηση που προεκτέθηκε, έχει στην εφαρμογή της και μια ευγονική διάσταση, η οποία εξίσου αφορά την υποβοήθηση της «υγιούς», ρωμαλέας και αξιοβίωτης ζωής και –στον αντίποδα– της εξόντωσης της ανάξιας ζωής. Από τη μία πλευρά, αυτό υποστηρίχθηκε από την ενθάρρυνση της τεκνοποίησης των Γερμανών με «καθαρό» αίμα εν γένει, αλλά με έμφαση σε προγράμματα επιλεκτικού ζευγαρώματος μεταξύ όσων θεωρούνταν ότι έφεραν στον ύψιστο βαθμό άρια χαρακτηριστικά. Και, από την άλλη πλευρά, επιχειρήθηκε να εξοντωθεί κάθε μορφή ζωής που θεωρήθηκε, από βιολογική άποψη, ανεπαρκής και εμπόδιο στη φυλετική αναγέννηση. Εξ ου και πρώτος στόχος του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος υπήρξαν όσοι παρουσίαζαν σωματική αναπηρία ή διανοητική υστέρηση.

Βεβαίως, η εθνοφυλετική θεώρηση παρασάγγας απέχει από τη σοσιαλιστική παράδοση, και επομένως οφείλουμε ορισμένες διευκρινίσεις για τον αυτοπροσδιορισμό του εθνικοσοσιαλισμού με αυτόν τον όρο. Θα λέγαμε ότι, εκτός από μια καθαρά εργαλειακή διάσταση, ότι δηλαδή οι ναζί επιθυμούσαν να προσεταιριστούν την εργατική τάξη και τα λαϊκά στρώματα, υπάρχει πράγματι μια σοσιαλιστική διάσταση στον ναζισμό ως αρνητικός προσδιορισμός. Δηλαδή, οι εθνικο-σοσιαλιστές αυτοχαρακτηρίζονταν σοσιαλιστές, καθώς ήταν αντι-ατομικιστές, αντι-φιλελεύθεροι, αντι-καπιταλιστές, και έδιναν προτεραιότητα στη συλλογικότητα (της λαϊκής κοινότητας). Ταυτόχρονα, ωστόσο, ήταν φανατικοί πολέμιοι μαρξιστών και κομμουνιστών, ακριβώς επειδή αρνούσαν την ταξική ανάλυση και θεωρούσαν την ταξική πάλη εχθρική δύναμη προς το έθνος και τη λαϊκή κοινότητα.

Πρωτογενής πηγή 6.4

Αδόλφος Χίτλερ, *Περί Εβραίων**

Ο Αγών μου (Mein Kampf) είναι το πολιτικό μανιφέστο του Χίτλερ, που συνέγραψε το 1925-1926, κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα (Putsch) στο Μόναχο το 1923. Το βιβλίο χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από σκαιο αντισημιτισμό, ο οποίος διατρέχει τις περισσότερες σελίδες του. Στα συγκεκριμένα αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα χρησιμοποιείται η γλώσσα της βιολογίας και της ιατρικής. Οι Εβραίοι έχουν χάσει την ανθρώπινη ιδιότητά τους, θεωρούμενοι ως πανούκλα, παράσιτα κ.ο.κ. Επομένως εδώ εντοπίζεται ήδη η αντίληψη που θα οδηγήσει στην «τελική λύση»: το σώμα του γερμανικού λαού κινδυνεύει από μια θανάσιμη μολυσματική απειλή, η οποία πρέπει να εξολοθρευτεί.

Το σημείο που περισσότερο με απασχόλησε ήταν η ενεργητικότητα που έδειχναν οι Εβραίοι σε ορισμένους τομείς. Το πράγμα με έκανε να προσπαθήσω λίγο-λίγο να υπεισέλω στο μυστήριο ετούτο. Γιατί, υπήρχε οποιαδήποτε βρωμιά ή ατιμία μέσα στην κοινωνία που να μην έχει ανακατευτεί ένας Εβραίος τουλάχιστον; Μόλις βύθιζες το νυστέρι μέσα σε ένα τέτοιο απόστημα, θα έβλεπες να βγαίνει από κει, σαν ένα σκουλήκι από σάπιο σώμα, ένας μικρός Γιούδας έκπληκτος κάτω από το ξαφνικό φως.

Τα γεγονότα έτσι κοιταγμένα, μέσ' από την επίδραση του ιουδαϊσμού, χοροπηδούσαν στα μάτια μου και σε κάθε εκδήλωση ζωής στον Τύπο, στην τέχνη, στη φιλολογία, στο θέατρο. Οι εκδηλώσεις εξιλασμού και οι όρκοι δεν ωφελούσαν πια· δεν έφερναν πια αποτέλεσμα. Αρκούσε να δεις έναν πίνακα θεαμάτων, να προσέξεις τα ονόματα των συγγραφέων αυτών των καταπληκτικών θεατρικών και κινηματογραφικών βιομηχανιών που προβάλλονταν στις διαφημιστικές αφίσες, για να γίνεις αμείλιχτος εχθρός των Εβραίων. Ήταν μια πανούκλα, μια πανούκλα ηθική, χειρότερη κι από τη μαύρη πανώλη του παλιού καιρού που με κάθε τρόπο μάστιζε τον λαό. Και σε τι χοντρικές δόσεις το δηλητήριο αυτό παρασκευαζόταν και διανεμόταν! Φυσικά, ούτε λόγος να γίνεται για φιλολογικό και ηθικό επίπεδο των κατασκευαστών των δήθεν καλλιτεχνημάτων. Ήταν τόσο χαμηλά όσο υψηλή ήταν η παραγωγή και η γονιμότητά τους, που σε μια ξαφνική στιγμή ξερνούσαν, σαν αυτές τις μηχανές που έχουν στα μπαρ, τις βρωμιές τους πάνω στο πρόσωπο της ανθρωπότητας.

Δεν πρέπει να παραλείψουμε τον αριθμό τους που ήταν ανυπολόγιστος· δεν πρέπει να παραλείψουμε πως η φύση μετά από έναν μοναδικό Γκαίτε έβγαλε τόσο εύκολα δυο χιλιάδες σύγχρονους του ρυπογράφους, οι οποίοι αποδείχτηκαν οι χειρότεροι βάκιλοι που δηλητηρίασαν ποτέ ανθρώπινη ψυχή. Ήταν βέβαια τρομερό να σκέφτεσαι, μα δεν μπορούσες να χιμαιροβατείς, ότι οι Εβραίοι πλάστηκαν γι' αυτόν τον διαβολικό ρόλο. Μήπως άραγε σ' αυτό οφειλόταν ότι τους θεωρούν εκλεκτό λαό;

[...] Αλλ' αυτό δεν έχει καμιά σχέση με τον νομαδισμό, γιατί ο Εβραίος δεν λογαριάζει διόλου να εγκαταλείψει τη χώρα όπου βρίσκεται· παραμένει στον τόπο που εγκαταστάθηκε και αγκιστρώνεται εκεί σε τέτοιο σημείο που δύσκολα μπορείς να τον ξεκολλήσεις, έστω κι αν χρησιμοποιήσεις βία. Η επέκτασή του σε νέα εδάφη δεν πραγματοποιείται παρά τη στιγμή που θα παρουσιαστούν οι απαραίτητες και οι κατάλληλες συνθήκες που χωρίς αυτές, πράγμα που δεν το κάνει ο νομάδας, δεν αλλάζει κατοικία. Είναι και παραμένει ο τύπος του παράσιτου, ο παρασιτικός, που ο ίδιος καταστρεπτικός βάκιλος, ξαπλώνεται όλο και πιο πολύ, αμέσως μόλις ένα έδαφος κατάλληλο του παρουσιαστεί. Το αποτέλεσμα της παρουσίας του είναι όμοιο με την ανάπτυξη των παρασιτικών φυτών: ο λαός που θα τον δεχτεί στην περιοχή του θα καταπνιγεί από αυτόν, σε μεγάλο ή σε μικρό χρονικό διάστημα, δεν έχει σημασία.

[...] Αυτός που θέλει να απελευθερώσει τον γερμανικό λαό από τις επιδράσεις που δεν αναφέρονται στην καταγωγή του, πρέπει πρώτα να τον απαλλάξει από κείνους που τον έσπρωξαν στον δρόμο αυτών των επιδράσεων. Το γερμανικό έθνος δεν θα μπορέσει ποτέ πια να αναγεννηθεί, αν δεν αντιμετωπίσει αποφασιστικά το φυλετικό πρόβλημα και σαν επακόλουθο το πρόβλημα των Εβραίων.

* Hitler, A. (1961), *Ο αγών μου* (τόμ. 1), (μτφρ. Δ. Κωστελένος), Αθήνα: Ζάρβανος, σσ. 62-63, 297, 333.

6.7. Η αρχή του αρχηγού

Η αρχή του αρχηγού (Führerprinzip) αποτελεί την εθνικοσοσιαλιστική επεξεργασία της ηγεσίας, με τον Χίτλερ να θεωρείται ο φυσικός ηγέτης-οδηγός (Führer) του λαού-έθνους, κατ' αντιστοιχία του Ιταλού Duce, και συνιστά θεμέλιο πολιτειακής νομιμότητας και υπέρτατη μορφή εξουσίας. Προκειμένου να προσδιορισθεί, αντιδιαστέλλεται προς τα ισχύοντα στην κοινοβουλευτική δημοκρατία. Οι εκλογές, οι ψηφοφορίες στο κοινοβούλιο και τα δημοψηφίσματα που λαμβάνουν χώρα στην τελευταία απαξιώνονται συλλήβδην, διότι θεωρείται, πάντα από εθνικοσοσιαλιστική σκοπιά, ότι δεν εκφράζουν παρά τον ανταγωνισμό επιμεριστικών κοινωνικών συμφερόντων. Επομένως, η υποτιθέμενη θέληση του λαού στη δημοκρατία είναι ψευδεπίγραφη, καθώς δεν αντιπροσωπεύει πραγματικά τον λαό ως τέτοιο, δηλαδή στην ενότητα και στην ολότητά του.

Εικόνα 6.5 Το γερμανικό ναζιστικό καθεστώς απέδιδε τεράστια σημασία στην κινητοποίηση των μαζών και στην ένταξή τους σε δημόσιες εκδηλώσεις. Εδώ πρόκειται για συγκέντρωση στο πλαίσιο του συνεδρίου του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος στη Νυρεμβέργη το 1935. Ένα τεράστιο πλήθος στρατιωτών και μελών του κόμματος παίρνουν μέρος σε μια σκηνοθετημένη τελετουργία, που έχει ως κύριο σκοπό την παραγωγή ενός εντυπωσιακού θεάματος επίδειξης ισχύος. Η χειραγώγηση των συμμετεχόντων γίνεται με την πρόκληση φαντασιώσεων μεγαλείου και παντοδυναμίας, την ίδια στιγμή που η ομοιομορφία στολών και κινήσεων υποβάλλει την αίσθηση ότι το άτομο είναι μηδαμινής αξίας και έλκει όλη του την ύπαρξη από το συμπαγές, αδιαφοροποίητο σύνολο στο οποίο ανήκει και το οποίο υποτάσσεται ολοκληρωτικά στον αρχηγό (https://en.wikipedia.org/wiki/Nuremberg#/media/File:Reichsparteitag_1935.jpg). Η παρούσα φωτογραφία αποτελεί κοινό κτήμα (public domain).

Αντίθετα, στον εθνικοσοσιαλισμό ο αρχηγός ενσαρκώνει, ως φορέας της, τη συλλογική, λαϊκή θέληση στην καθαρή, αδιάφορη εκδοχή της. Δεν είναι ούτε αντιπρόσωπος του λαού ούτε εκλεγμένος αξιωματούχος με σχετική εντολή ούτε όργανο του κράτους. Είναι εκείνος που, ιστάμενος πάνω από τα επιμέρους συμφέροντα, ενώσεις και συλλογικότητες κάθε είδους, διερμηνεύει αυθεντικά τη θέληση που ενυπάρχει στον λαό –αλλά με τη μορφή συναισθημάτων και ενστίκτων–, εκφράζοντάς τη στην ακεραιότητά της ως συνειδητοποιημένη συλλογική θέληση. Ο αρχηγός είναι αυτός ο οποίος αποκαλύπτει τους εγγενείς φυσικούς νόμους που διέπουν το έθνος, διατυπώνει τους υψηλούς σκοπούς του, σχεδιάζει και διευθύνει τη ζωή του έθνους, δίνοντάς της αξία και προοπτική. Η εξουσία του αρχηγού είναι απεριόριστη, μη υποκείμενη σε ελέγχους ή εξισορροπήσεις από οποιαδήποτε άλλη αρχή. Εξ ου και τα δημοψηφίσματα δεν συνιστούν παρά επιβεβαίωση της συλλογικής θέλησης, όπως έχει ήδη εκφραστεί από τον αρχηγό, την οποία και ενισχύουν. Ο Huber συνοψίζει πώς εννοείται η εξουσία του αρχηγού ως υπέρτατη και πηγή κάθε άλλης εξουσίας:

Ο αρχηγός ενοποιεί στον ίδιο όλη την κυρίαρχη εξουσία του Ράιχ: κάθε δημόσια εξουσία στο κράτος, όπως και στο [εθνικοσοσιαλιστικό] κίνημα, εκπορεύεται από την αυθεντία του αρχηγού. Δεν πρέπει να κάνουμε λόγο για κρατική εξουσία, αλλά για εξουσία του αρχηγού, εάν θέλουμε να προσδιορίσουμε ορθά τον χαρακτήρα της πολιτικής εξουσίας στο πλαίσιο του Ράιχ. Το κράτος δεν διαθέτει πολιτική εξουσία ως απρόσωπη μονάδα, αλλά την αποκτά από τον αρχηγό ως εκτελεστή της λαϊκής θέλησης. Η αυθεντία του αρχηγού είναι ολική και περιεκτική των πάντων· ενοποιεί σε αυτήν όλα τα μέσα της πολιτικής καθοδήγησης (Huber, 2004 [1952]).

Ο αρχηγός θεωρείται ότι είναι αλάθητος και ότι όλοι οφείλουν να υποτάσσονται σε αυτόν, άνευ όρων και περιορισμών. Αυτό προβλέπεται και στο Οργανωτικό Εγχειρίδιο του ναζιστικού κόμματος: «Ο αρχηγός έχει πάντα δίκιο» και «Ποτέ να μην εναντιώνεσαι στις διαταγές». Ομοίως, τα μέλη της Χιτλερικής Νεολαίας οφείλουν να μάθουν ότι δεν υπάρχει ισότητα δικαιωμάτων, αλλά μόνο φυσική και άνευ όρων υποταγή στην εξουσία (Shallow, 2004 [1952]). Η αρχή του αρχηγού εφαρμόζεται κατ' αναλογία σε όλη την αλυσίδα της ιεραρχίας σε κράτος και κόμμα, υπό την έννοια ότι η εξουσία του επικεφαλής οποιασδήποτε δομής οποιουδήποτε επιπέδου θεωρείται απόλυτη προς τους υφισταμένους του, οι οποίοι με τη σειρά τους οφείλουν να υπακούουν και να εκτελούν αυτομάτως τις διαταγές του. Το ναζιστικό κόμμα εξακολουθεί να επιτελεί μια ξεχωριστή λειτουργία και μετά την επιβολή του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος. Υποτίθεται πως δεν τίθεται απλώς στην υπηρεσία του κράτους, όπως στην περίπτωση του ιταλικού φασισμού, ούτε διευθύνει το κράτος, όπως στη Σοβιετική Ένωση, αλλά είναι μια αυτοτελής δομή –δικαιωματικά τέτοια, βάσει του ιστορικού ρόλου του στην πορεία αναγέννησης του γερμανικού λαού–, μέσω της οποίας εκφράζεται και η λαϊκή θέληση. Αποτελεί τον συνδετικό κρίκο μεταξύ λαού και κράτους.

6.8. Νεοφασισμός και μεταφασισμός

Παρά τη συντριπτική ήττα που υπέστησαν στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο πρώτα το καθεστώς του Μουσολίνι και κατόπιν το Γ΄ Ράιχ, και παρά την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ιταλία, στη Γερμανία και στις κατεχόμενες χώρες, φασισμός και εθνικοσοσιαλισμός δεν εξαφανίστηκαν ιδεολογικά. Και αυτό, διότι πολλοί από όσους στελέχωσαν τον κομματικό και τον κρατικό μηχανισμό, όταν τα καθεστώτα αυτά ήταν κραταιά, καθώς και νοσταλγοί ιδεολόγοι, εξακολούθησαν και μεταπολεμικά να δραστηριοποιούνται υπέρ των ολοκληρωτικών οραμάτων που αυτά εξέθρεψαν. Ακόμη και σήμερα, αν και χωρίς να προκύπτει κίνδυνος για την ανατροπή των εδραιωμένων δημοκρατιών, υφίστανται σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη πολιτικές οργανώσεις που εκδηλώνονται σε αυτή την κατεύθυνση. Πάντως, ο κανόνας είναι ότι τα σκληροπυρηνικά, ασυμβίβαστα ως προς τα φασιστικά ή ναζιστικά τους πιστεύω συλλογικά μορφώματα είναι πλέον είτε μικρής απήχησης, περιθωριακές πολιτικές ομάδες είτε κόμματα που δεν καταφέρνουν να εξασφαλίσουν την εκπροσώπησή τους σε εθνικά κοινοβούλια.

Κάνουμε λόγο για νεοφασισμό και νεοναζισμό ως φαινόμενα που αναφέρονται στις προσπάθειες αναβίωσης του φασισμού και του ναζισμού αντίστοιχα, μετά την κατάρρευση των τελευταίων, με μια πρόθεση ιδεολογικής καθαρότητας, δηλαδή κατ' ουσίαν χωρίς παραλλαγές από τα ιδεολογικοπολιτικά τους πρότυπα. Αντίθετα, μιλάμε για μεταφασισμό στην περίπτωση εκείνη που, μολονότι εξακολουθεί να υπάρχει μια συσχέτιση προς τη φασιστική «κληρονομιά», η οργάνωση ή το κόμμα έχουν σαφώς μετριοπαθέστερο λόγο και πρακτικές και, μολονότι συχνά στρεβλώνουν και φθείρουν τη δημοκρατία, δεν της εναντιώνονται ανοιχτά και δεν επιδιώκουν την ανατροπή της με βίαιες και εξτρεμιστικές μεθόδους (Hainsworth, 2004). Ας

πούμε, για να αναφερθούμε στο πιθανώς πανευρωπαϊκά σημαντικότερο κόμμα της άκρας Δεξιάς, το Εθνικό Μέτωπο (FN) στη Γαλλία μπορεί να θεωρηθεί ότι ξεκίνησε ως νεοφασιστικό κόμμα, με τον ιδρυτή του, Ζαν-Μαρί Λεπέν, να υιοθετεί χαρακτηριστικά στοιχεία ιστορικού αναθεωρητισμού και αντισημιτισμού, που λειτουργούν υποστηρικτικά προς τον φασισμό και τον ναζισμό, αλλά προοδευτικά να μετακινείται σε μετριοπαθέστερες θέσεις – στροφή που ολοκληρώθηκε με τη Μαρίν Λεπέν. Εξακολουθεί να είναι ένα ρατσιστικό, ξενοφοβικό και αυταρχικό κόμμα, αλλά δεν αμφισβητεί τις θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας ως τέτοιας· καταφέρεται όμως εναντίον της φιλελεύθερης διάστασής της. Δηλαδή, μολονότι αντιμάχεται ουσιώδεις πτυχές του κράτους δικαίου και των δικαιωμάτων και ελευθεριών κυρίως μειονοτικών ομάδων, βρίσκεται ωστόσο εντός –των ακρότατων ορίων έστω– του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σε αυτή την κατεύθυνση έχουν εκβάλει και πολλά άλλα κόμματα φασιστογενούς προέλευσης. Σύμφωνα τουλάχιστον με την κυρίαρχη τάση της διεθνούς βιβλιογραφίας (Mudde, 2011), πρόκειται για κόμματα της ριζοσπαστικής Δεξιάς, δηλαδή τοποθετούνται δεξιότερα του κύριου δεξιού κόμματος του εκάστοτε κομματικού συστήματος, και είναι χαρακτηριστικά αντιφιλελεύθερα, συχνά αναπτύσσουν έναν έντονο λαϊκιστικό λόγο, εκμεταλλεύονται την κοινωνική δυσανεξία που προκαλούν η ιδεολογικοπολιτική σύγκλιση και η υπεράσπιση της «συναίνεσης» ως υπέρτερου στόχου μεταξύ των κύριων κομμάτων, και προβάλλουν έναν μαχητικό πολιτισμικό εθνικισμό εναντίον των μεταναστών και γενικότερα των ετερόχθονων.

Ωστόσο, δεν είναι πάντα ευκρινής η διάκριση μεταξύ νεοφασισμού και μεταφασισμού, καθώς ορισμένα κόμματα και οργανώσεις του ευρύτερου χώρου χρησιμοποιούν σκοπίμως διφορούμενο και αμφίσημο λόγο, που επιδέχεται πολλαπλές αναγνώσεις, με την επιδίωξη να ικανοποιηθούν διαφορετικά ακροατήρια. Στην περίπτωση, βέβαια, των νεοφασιστικών και των νεοναζιστικών κομμάτων η λεγόμενη διπλή απεύθυνση (Γεωργιάδου, 2008, σσ. 48-49; Mudde, 2000, σ. 20) έχει καθαρά εργαλειώδη χαρακτήρα, καθώς προσπαθεί να ισορροπήσει ικανοποιώντας εξίσου τους μνημένους, ιδεολόγους οπαδούς –σε κλειστές συγκεντρώσεις των οποίων το κόμμα εκφράζεται αλογόκριτα– και ένα πολύ ευρύτερο κοινό συμπαθούντων και δυναμικών συνοδοιπόρων, τους οποίους θέλει να προσεταιριστεί, αμβλύνοντας την οξύτητα του λόγου και αποκρύπτοντας τον εξτρεμιστικό χαρακτήρα του.

Αυτές οι παρατηρήσεις δεν θα πρέπει να παρεξηγηθούν ως αχρείαστα σχολαστικές. Εν προκειμένω, η περίπτωση της Χρυσής Αυγής είναι αξιοσημείωτη. Ενώ τη δεκαετία του '80 συγκροτήθηκε και λειτούργησε ως χαρακτηριστικά νεοναζιστική οργάνωση, με τρόπο ενθουσιώδη, ανοιχτό και αλογόκριτο, από την επόμενη κιόλας δεκαετία επιχειρεί εν πολλοίς να αποκρύψει την ακριβή ιδεολογική της ταυτότητα και αποσύρει από τον δημόσιο λόγο της τον όρο «εθνικοσοσιαλισμό» και τα παράγωγά του, βάσει των οποίων αυτοπροσδιοριζόταν. Μετατρέπόμενη το 2012 από περιθωριακό γκρουπούσκουλο σε κόμμα με κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, επιχειρεί ακόμη περισσότερο να αρνηθεί τον νεοναζιστικό χαρακτήρα της. Όμως, ακόμη και αν θέσουμε σε παρένθεση την απροκάλυπτη δράση της, τις βίαιες και εγκληματικές μεθόδους της, αλλά και κάθε εξωτερική αναφορά σε σύμβολα και πρακτικές του ναζισμού (τάγματα εφόδου, εμβλήματα, χαιρετισμοί κ.ο.κ.), ακόμη και αν περιοριστούμε στα επίσημα κείμενά της, τα οποία είναι συγκαλυμμένα ως προς τις πραγματικές επιδιώξεις της, και πάλι θα είμαστε σε θέση να διαγνώσουμε, ενίοτε «υπό τας γραμμάς», το πραγματικό πολιτικό προφίλ της. Θα αναφανεί, μεταξύ άλλων, ότι ο εθνικισμός που υπερασπίζεται δεν είναι παρά ο εθνοφυλετισμός, και η εθνική λαϊκή κοινότητα, στο όνομα της οποίας μιλάει, είναι η ομοιογενής, βιολογική κοινότητα, που παρασάγγας απέχει από τη δημοκρατία, εγγραφόμενη έτσι στον εθνικοσοσιαλισμό.

Προτάσεις βιβλιογραφίας

Εισαγωγές

Δύο καλές εισαγωγές –η πρώτη πιο σύντομη– είναι οι εξής:

- Passmore, K. (2002), *Fascism. A very short introduction*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- Paxton, R. (2006), *Η ανατομία του φασισμού* (μτφρ. Κ. Χαλμούκου), Αθήνα: Κέρδος.

Ανθολογίες

Δύο πολύτιμες πηγές πρωτογενών κειμένων με καλή τεκμηρίωση και επιμέλεια, εκ των οποίων η πρώτη παραθέτει κατά κανόνα περισσότερο εκτενή αποσπάσματα, εστιάζοντας στις ιδέες και στην

επιχειρηματολογία, και η δεύτερη, η οποία αφορά μόνον τον γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό, περιλαμβάνει ποικίλες πηγές, εστιάζοντας στην πολιτική εφαρμογή τους, είναι οι ακόλουθες:

- Shallow, A. (επιμ.), *Readings on Fascism and National Socialism Selected by members of the department of philosophy, University of Colorado*. <http://www.gutenberg.org/ebooks/14058>
- Stackelberg, R., & Winkle, S. (επιμ.) (2002), *The Nazi sourcebook. An anthology of texts*, Λονδίνο: Routledge.

Συλλογή που περιλαμβάνει σύντομες μελέτες επιφανών μελετητών του φασισμού:

- Iordachi, C. (επιμ.) (2009), *Comparative fascist studies*, Λονδίνο: Routledge.

Κλασικές μελέτες

- Arendt, H. (1988), *Το ολοκληρωτικό σύστημα* (μτφρ. Γ. Λάμπας), Αθήνα: Ευρύαλος.
- Gentile, E. (2007), *Φασισμός. Ιστορία και ερμηνεία* (μτφρ. Ε. Κατσιφός), Αθήνα: Ασίνη.
- Milza, P. (2004), *Οι μελανοχίτωνες της Ευρώπης. Η ευρωπαϊκή ακροδεξιά από το 1945 μέχρι σήμερα* (μτφρ. Γ. Κανκιός), Αθήνα: Scripta.
- Nolte, E. (2015), *Ο ευρωπαϊκός εμφύλιος πόλεμος. Εθνικοσοσιαλισμός και μπολσεβικισμός* (μτφρ. Γ. Καραπαπάς), Αθήνα: Τροπή.
- Payne, S. (2000), *Η ιστορία του φασισμού. 1914-1945* (μτφρ. Κ. Γεώργιας), Αθήνα: Φιλίστωρ.

Ελληνόγλωσσες μελέτες

- Λαναράς, Κ. (2004), *Εθνικοσοσιαλισμός. Κίνημα, κόμμα, κράτος*, Αθήνα: Εντός.
- Μαρκέτος, Σ. (2006), *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι. Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Φιλιππίς, Δ. (2010), *Προφασισμός, εκφασισμός, ψευδοφασισμός. Ελλάδα, Ιταλία και Ισπανία στον Μεσοπόλεμο*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Ειδικού ενδιαφέροντος

Κλασική μαρξιστική ανάλυση:

- Πουλιαντζάς, Ν. (1975), *Φασισμός και δικτατορία. Η Κομμουνιστική Διεθνής αντιμετώπιση στο φασισμό*. (μτφρ. Χ. Αγριαντώνη), Αθήνα: Ολκός.

Μελέτη που εξετάζει τον ρόλο της βιολογίας, της ιατρικής και της ευγονικής στην ιδεολογία και στην πρακτική του εθνικοσοσιαλισμού:

- Fritzsche, P. (2013), *Ζωή και θάνατος στο Τρίτο Ράιχ* (μτφρ. Β. Αβραμίδου & Κ. Δεσποινιάδης), Θεσσαλονίκη: Θύραθεν.

Επιστημονικό περιοδικό

- [Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies](#)

Προτάσεις στο Διαδίκτυο

- *Ομιλία Μουσολίνι στον Τάραντα*, <http://goo.gl/vXxiEK>
Απόσπασμα από δημόσια απεύθυνση του Duce, η οποία εκφράζει χαρακτηριστικά τη σχέση ηγέτη-μαζών.
- *Η δύναμη της θέλησης* (Triumph des Willens), <http://goo.gl/8Sf4kA>
Ταινία του 1935, της Leni Riefenstahl, η οποία πραγματοποιήθηκε με εντολή του Χίτλερ. Θεωρείται ευρέως το σημαντικότερο προπαγανδιστικό φιλμ στην Ιστορία. Παρουσιάζει στιγμιότυπα από το 6ο συνέδριο του ναζιστικού κόμματος, που διεξήχθη στη Νυρεμβέργη τον Σεπτέμβριο του 1934, με σκοπό τη φαντασμαγορική απεικόνιση του εθνικοσοσιαλιστικού ιδεώδους.
- *Ο αιώνιος Εβραίος* (Der Ewige Jude), <http://goo.gl/Ho5Mbo>

Προπαγανδιστικό φιλμ του 1940, που σκηνοθέτησε ο Fritz Hippler, μετά από σχετική σύσταση του Γκαίμπελς. Καταγράφει χαρακτηριστικά το ναζιστικό μένος εναντίον των Εβραίων, οι οποίοι παρουσιάζονται ως παρασιτικοί οργανισμοί και διαφθορείς των λαών.

